

През евакуацията продадох наследството, което получих след смъртта на баща си. То беше хубаво място за строеж в новите квартали на Търново, край Севлиевското шосе, където някога бяха лозя.

Когато пристигнах в стария град да извърша продажбата, беше горещ летен ден. Градът бе препълнен с евакуирани — във всяка къща живеяха по две-три семейства. Не достигаше вода поради безводната местност, недостиг се чувстваше и от храна. На обед тесните тротоари преливаха от хора и във всички гостилници изморените прислужници, непривикнали на толкова работа, тичаха с мъка между масите.

Вечер сирените завиваха и тогава гражданите бягаха с чанти и куфарчета по стръмните и тъмни улички към двата тунела под града.

В хотела „Борис“ имаше десетина немски офицери. Те пиеха бира на терасата, мълчаливи, омърлушени, с безцелноотправени погледи към старинната крепост, потънала в бурени и зеленина. Говореха рядко и когато погледите им се срещнеха с погледа на българин, студеният им очи се изпълваха с недоверие и ненавист.

Бях напуснал моя роден град отдавна, като дванадесетгодишно хлапе, през осемнадесетата година, тъкмо привършваше Първата световна война. И сивозелените униформи, които помнех оттогава, сламенорусите и червени коси, сините и преуморените изпънати лица създаваха в мене впечатлението, че те са били винаги тук. Само траурните начупени кръстове по нашивките ги отличаваха от техните бащи и вуйчовци от онова време. Може би някой от тия немци беше син или племенник на немец, от ония, които тогава бяха построили бараките си край града, където беше разположена една обозна част с ковачница.

Тая част се състоеше от десетина нестроеваци. Пред бараките бяха сковани маси и скамейки, а сред тях имаше побит в земята кол, на който бе набучен широк дървен кръг. На тоя кръг стоеше ястреб. Той беше привързан о кола с пиринчена верижка, жълта, както бе жълт и неговият дълъг, гол и хищен крак. Войниците го хранеха с месо и живи котки.

Спомних си за Фриц, добермана, с щръкнали уши и с рязана опашка, бърз като сърна. Той ни пазеше на стръмната уличка, където се намиреше месарницата на немците — един хладен като изба дюкян с желязна, червено боядисана врата. Над него живееше французинът Жан Гранжан, собственик на единствената пералня и парна гладачница в града. И когато ние, босокраките хлапета, минехме оттам, загледи в тлъстото жълтокафяво говеждо, Фриц скачаше отгоре ни с грозно ръмжене ...

Няма нищо по-тягостно от повторение на миналото. Виждах същото лятно, уморено небе, каквото висеше над тоя град и тогава, и в неговата празна, синкава бездна личеше същата неизвестност да се надвесва над страната.

Търново бе малко променено; същите стари къщи, без дворчета, струпани сякаш една върху друга, с изцапани мазилки и олющени бои, загубили своя цвят от времето; къщи, в които се носи миризма на кисела влага и на три-четири поколения, живели в тях. Рядко се виждаха нови сгради да развалят еснафската линия на главната улица, а кварталите на Варуша и край Янтра бяха такива, каквито ги оставих.

Тръгнах да обиколя уличките, по които някога бях играл, минах край родната си къща, в която сега живееха непознати хора, и видях фурничката на площада, дето преди двадесет и пет години се нареждахме с купоните в ръка да получим парче кален, чер хляб, направен от къклица и ръж. Над тая фурна живееше основният учител Андреев, Бучката, както го наричахме ние, децата. Той беше дребничък, посивял, с жълти изпопадали зъби, но много строг. Имаше многочислено семейство — седем деца. Къщата миришеше на фурна, беше топла, пълна с дървеници, с мирис на квас. Лазар, Петко, Сана, Лиза, Мита и Роза — почти всички починаха през тия години от недояждане и от туберкулоза...

Колко тежки бяха условията, при които израсна нашето поколение! Без бащи, които гинехана фронта, обути в налъми, въшливи и окъсани, с майки, чиито погледи горяха от мъка и преумора — жени, изсушени от недояждане и от плач, които не знаеха за какво да се грижат по-напред: за нашето изхранване или за възпитанието ни. Почти всички бяхме станали гамени, тъй като растяхме на улицата, между лагерите и пленниците, в глада, хаоса и корупцията на тая безсмислена война...

Вечерта минах още веднъж по тесните криви улички, потънали в мрак и глухота, едва осветлени от няколко мъждукащи електрически крушки. Къщите хвърляха мрачни сенки, тук-там из мрака лъщяха стъкла, котка изскачаше внезапно от някоя изба, отдето идваше миризма на оцет, на плесен и на старинност. Бях продал мястото, без да го видя, за да не изпитам по-силно скръбта, че се разделям с нещо свидно. Като дете там бях прекарал ония сухи, горещи лета, когато чешмите пресъхваха и някоя епидемия пламваше в града. Но на следващия ден не се стръпах и отидох да се простя с него, обзет от любопитството да видя как изглеждат сега тия някогашни лозя.

Тръгнах по стария, познат път много рано, с изгрев слънце. Улиците бяха почти пуси. Едрите кварцови камъни по калдъръма седефено лъщяха, отразявайки зарите на деня. След половин час бях накрай града. И тогава с учудване забелязах, че местността се е променила до неузнаваемост. Беше изникнал цял квартал там, дето по-рано имаше само две-три къщурки, няколко варници и един каменист път, насечен от жилавите корени на акации, чиито тъмнокафяви шушулки някога беряхме, за да ядем сладка сърцевина.

Акациевата горичка беше изчезнала. Спретнати, нови къщи грееха на сутрешното слънце белите си стени. Кокетни дворчета, в които като розови облачета цъфтяха японски трендафили, се редяха едно до друго. Непознати хора надничаха през разтворените прозорци, от които висяха постели, сложени да се проветряват. Някъде свиреше радио и звуците идваха от хладната вътрешност на къщата. И колкото повече отивах напред, толкова по-непозната

изглеждаше цялата околност. Вместо посивелите зидове с лишеи, които ограждаха старите лозя, се издигаха къщи и вили, виждаха се овощни градини.

Само пътят, по който някога минаваха пленниците, беше същият — пак така издълбан от коловозите, каменист, неравен, като дъно на пресъхнал поток. С усилие открих тясната ивица земя, която се отделяше от тоя път и по която можеше да се навлезе в парцелираната само в инженерската карта местност, зад новия квартал, дето отделните незастроени места се губеха между градините и лозята. Стана неизбежно да мина през двора на една вила. Гъста вишнева горичка я потуляше от погледа и само заостреният ѝ покрив стърчеше над вишните.

Дребно старче с нощна шапка, направена от женски чорап, с богообразен вид на стар учител-пенсионер, се показва на вратата. То се приближи към мене и твърде недружелюбно ме попита какво желая. Когато му казах, че съм собственикът на мястото, което се намира недалеч оттук, старчето изненадано повдигна гъстите си вежди, горчиво се усмихна и силно стисна ръката ми:

— Ах, ти, Колю... лошо момче, нима не ме помниш?

Избелелите очи със зачервени клепачи, големият нос, беззъбата уста и тая костелива ръка, която сега стискаше моята, едва ли имаха нещо общо с моя някогашен учител по аритметика, комуто навремето създавах толкова ядове. Бедният господин Петров, Козичката, както го наричахме ние, неговите нескопосници! Някога той имаше брадичка и тая брадичка, подострена като молив, обичаше да дъвче, когато ни изпитваше на черната дъска. Тая забележителност сега липсваше — вероятно беше я обръснал, тъй като тя е станала отчайващо рядка. Но той все още изглеждаше жизнен, пъргав и чистичък, както са честички старчетата, които не пият и не пушат. От него лъхаше спретнатост и порядъчност, каквато имаше в ония вече починали наши дядовци и бащи, свикнали да живеят редовен и духовно чист живот.

— Нима продаде мястото? — извика той, когато му казах защо съм дошъл. — Боже господи, кой продава сега?

В очите му се появи огорчение. Той пусна ръката ми бавно, с нескрито разочарование.

В двора на вилата тревата бе мокра от росата. Току-що напръсканите асми сушеха на слънце широките си листа. Леха латинки красеше входа, по чиито стъпъла прецъфтелият трендафил беше изронил листата си.

Дванадесетгодишна девойка донесе два стола. И докато ядохме вишневото сладко, което моят учител поднесе, той ми се похвали с уредбата на лозето си, като не забрави още веднъж да ме укори за продаденото място.

Слушах тихия му глас между звучните изсвирвания на авлигите и те ми напомняха за хубавите сутрини из моето детство. Ако не бе нуждата, никога не бих продал това място. Когато го видях, убедих се, че добрият старец е прав да ми се сърди. Няколко орехови дръвчета, кой знае как изникнали тук, с гладки, сребристойлави стъбла, с едри жълтозелени листа, прилични на млади палми, хвърляха дългите си сутрешни сенки по тревясалата поляна. Нищо не напомняше, че някога тук е било лозе. Насреща беше издигната нива. Дебел човек с грамадна сламеница стоеше стоеше на терасата и любопитно ни

гледаше. Една постройка, която служеше за кошара, бе разрушена и малко понастрана от нейните още неразчистени основи се издигаха тухлените стени на бъдеща къща.

Само колибата на полковника беше такава, каквато я оставих. Бурени и жалки храсти я обвиваха като мрачна развалина. Почернелите керемиди на покрива бяха обрасли с жълти мъхове и сиви лишей. Тя беше каменна, четвъртита, прилична на стар барутен погреб и тъй дълбоко вбита в земята, че човек можеше да стъпи на покрива ѝ, ако приближеше откъм гърба ѝ. Бе построена така, че задната ѝ част потъваше в земята, докато предната се откриваше висока няколко метра. Хралупест орех с изсъхнали връхни клони хвърляше зелената си прозрачна сянка върху тая жалка купчина, цялата потънала в хлад и в роса. Никаква пътека не водеше към нея и никаква човешка следа не показваше някой да е идвал тук.

— Помниш ли полковника? — попита моят учител, когато се приближихме към колибата.

— Колибата е същата — забелязах аз.

— А историята с жена му... Нима си я забравил? Целият град говореше за нея.

Историята с жена му бях забравил. Колкото за колибата, в моето въображение тя беше запазила по-големи размери. Как да не я помнех, когато беше служила на детските ми мечти за най-подходящото място, което населявах с всички магьосници и герои от приказките.

Един ден видях пред нея да стои една жена. Бях дошъл да помародерствувам и когато се промъквах към старата зарзала на полковника, отежала от плод, натъкнах се на жената. Тя седеше на ниско столче пред вратата, облечена в светлосиня рокля, с широки ръкави, през които излизаха нейните ослепително бели, разголени ръце. Къдравата ѝ коса, златиста и буйна, лежеше разчесана в скута ѝ. Седеше неподвижно, замряла в съзерцание. Всред тишината на старата колиба, сред този пустош и глухота тя приличаше на привидение. Когато я видях, обзе ме ужас, сърцето ми сигурно е престанало да тупти и мисълта, че тя е същество от неземния и магьоснически свят на приказките, скова волята ми. Неочаквано тя се обърна и видях очите ѝ — дълбоки и сини, изпълнени с мека светлина и с тъга. Аз нададох уплашен вик и с всички сили избягах от нея. Докато тичах към града, разкайвах се, че не съм вярвал в съществуването на този прекрасен и ужасяващ свят. Няколко пъти се спирах, изкушаван от желанието да се върна и отново да я видя, за да се убедя, че тя е обикновено човешко същество. Когато стигнах вкъщи, разказах приключението на майка си.

— Тя е жената на полковника — каза майка ми, учудена от развълнувания ми вид.

Жената на полковника?!... По-късно я видях да минава край нас и тя ми се стори пак така тайнствено красива със своята дълга тъмна рокля, с широкополата си шапка, с черните си ръкавици и съ сладостната миризма на парфюм, която оставяше след себе си.

Колкото до самия полковник, познавах го много добре. От него се бояха

всички, най-вече ние, децата, които често играехме край лозето му. Панически страх ни обземаше, когато чуехме металическия му глас да ни отправя проклетия и закани. Той беше шишкав, към петдесет годишен, плещест, късоврат, с плътно прилепнали към черепа уши, с остри, сиви очи и побелели коси, стригани алаброс. Тоя алаброс придаваше на главата му израз на рис.

Често го виждахме по Марно поле как инспектира обучението на войниците. Войниците се вдървяваха, щом го зърнеха, подофицерите трепереха за частта, която обучаваха, офицерите се червяха или бледнееха, ако ударът с нож не излезеше достатъчно енергичен. Фелдфебелът, въоръжен с дълга върлина, на чийто връх набучваха парцалена топка, заставаеше срещу войника, който държеше пушката си с натъкнат нож. И ако войникът не умееше да се брани, фелдфебелът го блъскаше немилостиво в гърдите или по лицето с върха на върлината. В такъв случай полковникът побесняваше — късият му врат ставаше апоплектично червен. Той се нахвърляше върху нещастния селяк с псувни, закани, плесници и след като излееше по този начин гнева си, наказваше го под оръжие. За него дисциплината беше сяло и безпрекословно подчинение, а върхът на военното изкуство — ударът с нож.

Той беше донесъл от Русия покрай военните познания всички руски ругатни, за да хока с тях войниците, както и безкрайно благоговение пред царизма, чувство, което бе преминало и към „негово величество“ Фердинанд Първи. В 1912 и 1913 година беше се бил срещу турците и сърбите, които го раниха с шрапнел в горната част на бедрото. Оттогава бе полуинвалид, тъй като малко понакуцваше. През Европейската война беше назначен за комендант на града.

По него време градът беше пълен с пленници. Грамадни коли сено и слама се издигаха на Марно поле, което служеше и за плацдарм на войниците. Складове с храни се намираха из старите търговски изби и магазини. По окопите работеха пленници, повечето сърби и румънци. В лагера на запад от града живееха русите, които се ползуваха с особено благоволение и симпатии, французите, италианците и англичаните, които не работеха нищо.

На полковника беше поверена тая разноцветна пленническа маса. Той презираше румънците и диво мразеше сърбите, „коварните и подли съюзници“ от Балканската война, които го бяха ранили и провалили военната му кариера. Инвалид и вече застарял, той започна внезапно да се грижи за имота, останал от баща му, разчитайки един ден да построи тук вила и окончателно да се оттегли в нея на старини. И твърде често идваше да провери как върви прекопаването или пръскането на лозите. Със селяшка пестеливост и скъперничество държеше сметка за всяка похарчена стотинка. На съседите беше омръзнало да се карат и да се съдят с него. За един случайно хвърлен камък край синора той вдигаше скандал и заплашваше съседа си с бой.

— Беше недостъпен за нас, обикновените хорица, с които се държеше господарски — разказваше моят учител, който ми припомни тая история.

За да направи и имота си недостъпен, заповяда на ординареца да прекара между бодливия тел, с който бе обградено лозето, тънка цинкова жица, привързана о звънец, скрит в дрипите на едно чучело, изправено там да плаши

свраките и косовете.

Тъй като старата колиба беше нехигиенична, та полковнишата предпочиташе да летува у свои роднини, недалеч оттук, ординарецът пазеше лозето до неговото обиране. Тоя ординарец беше висок, мършав селянин, отскоро останал вдовец, с мижави очи, които напомняха очите на светец, с кафяви мустаци, увиснали като царевични бради над тънките му устни. Мълчалив и затворен в себе си, той ходеше като лунатик и сляпо изпълняваше заповедите на полковника. Ако не беше ординарец, сигурно би станал калугер и също така робски щеше да служи на владиката, както сега служеше на полковника.

В края на лятото през осемнадесетата година градът пламна от коремнен тиф. Небивала суша изгаряше земята. Напеченият от слънцето град потъна в прах и миризми. Скалите, върху които е застроен, излъчваха топлина дори през нощта, като стени на пещ. От полупресъхналата река идваше тежка миризма на тиня, а в старите дървени къщи се навъдиха множество хлебарки. Чешмите се пущаха за няколко часа и веднага след това се спираха. Край водата ставаха свирепи сбивания между жените, които слагаха от вечерта разни тенекии и смачкани съдове, за да създадат по такъв начин някакъв ред. Градът замря, вцепенен под бледосиньото прашно небе. По обед той се губеше в мараня, разсичана от погребалния звън на петте черкви. Дюкяните се отваряха само за няколко часа. Хората престанаха да се ръкуват; пиеха преварена вода, миеха ръцете си с разрежена карболова киселина и се изселваха в лозята. Всички забравиха приближаващия се неизвестен край на войната, глада и своите близки на фронта. Епидемията взимаше застрашителни размери — в пленническите лагери имаше случаи на холера, донесена от пленени колониални войници.

Тогава полковникът избяга с жена си тук, в старата колиба.

Една военна каруца докара багажа — огромно дървено легло, дюшеци, няколко стола, кухненска маса и завивки. Семейството се настани в каменната колиба, хладна като изба. Тя имаше само една стая, измазана с вар, с долапи и с пезули в стените. Дебела дъбова врата, надупчена от червеите, която се заключваше с дървено сюрме и с грамаден ключ, водеше направо в стаята. Два прозореца с капаци и с железни перила, без стъкла, пропускаха светлината вътре.

Наредиха се криво-ляво. В хладната колиба горещината не се усещаше така убийствено. Обядваха и вечеряха на трема, запазени от сянката на стария орех, на който през нощта кацваше някой бухал.

Ординарецът оплеви бурените наоколо, окоси тревата и построи пейка и пещ близо до старата зарзала, отрупана всяка година с обилен плод. Една бедна жена от Варуша, на име Марьола, идваше да готви всяка сутрин и си отиваше на обед, без да гледа горещината. Обхванат от панически страх пред епидемията, полковникът забраняваше на външен човек да влиза в колибата. Слугинята готвеше вън. Преди да пристъпи към работа, тя обличаше една вехта рокля на госпожата, а своята дрешка закачаше на дюлите, близо до пещта. Колкото за ординареца, той спеше безропотно на двора.

Самият полковник, щом слезеше от файтона, с който пристигаше от града, бързаше да съблече бялата си лятна куртка под дърветата, измиваше тутакси ръцете си с карбол и след като навлечеше дрехите, които жена му донасяше, влизаше в колибата. Чаша преварена вода, в която сипваха йод, довършваше този неотменим дезинфекционен обред. Тогава полковникът сядаше да обядва, вече успокоен, че микробите са умъртвени от антисептичното действие на тия медикаменти — единствените, които познаваше.

Неговите грижи към петдекаровото лозе не престанаха дори и през това време. Всяка вечер, щом се върнеше, тръгваше да обикаля имота, следван от ординареца.

Няколко дни след тяхното преселване една от прасковите беше обрана. Крадецът беше се вмъкнал през нощта, без да бъде усетен. Полковникът се разгневи страшно. Той се гордееше с тия дръвчета, които раждаха едри и вкусни плодове. За да ги спаси от сушата, ординарецът отиваше всеки ден за вода с един бракуван артилерийски кон, натоварен със саки, и ги поливаше. Плодовете се червенееха отдалеч като оранжеви птици, накацали по редколистните дръвчета.

Войникът получи строга заповед отсега нататък да ношува в лозето, за да хване крадеца.

През тия усилни години мародерствата в лозята ставаха ежедневно. Дружини от гладни деца и бедняци налитаха на гроздето и на плодовете, без да искат да знаят за епидемията. Безстопанствени кучета, натирени от селата, скитаха из лозята и се хранеха с грозде. Освен това от пленническите лагери бягаха „роби“. Те крадяха плодове, дрехи, сечива и неведнъж патрулите застрелваха някой от тия нещастници, чийто труп оставаше непогребан с дни.

Семейството заживя усамотено. Не посещаваха никого и никой не ги посещаваше. Всяка сутрин файтонът отвеждаше полковника в града и на обед го докарваше обратно. След като се нахранеше и поспеше в хладната колиба, той отиваше на работа и се връщаше привечер, когато горещото слънце залязваше зад тъмните брястови горички към лагера. После вечеряха на трема, играеха на карти и разговаряха за хода на войната.

Всеки следобед между три и пет часа ординарецът отиваше за вода твърде далеч оттук, понеже местността бе безводна, а сушата беше изпила всички близки изворчета и чешми. Тогава Елисавета, жената на полковника, оставаше сама.

В тия следобедни, лениви часове дърветата хвърляха къси сенки, от небето идваше суха светлина, дразнеща очите, и всичко замираще в тъжен унес. Над пожълелите лози прехвъркваха малки сиви мухоловки, по безоблачното небе не прелиташе нито една птица, тежка глухота лягаше над околността и само далеч, по посока на града, дето се чернееше гарата, изпищяваше локомотив, който изпускаше тежък, чер дим и отвлечаше след себе си дълга верига вагони, пълни с войници, храна и муниции за фронта.

Елисавета прекарваше тия часове на трема, където шиеше или четеше. Тя беше красива жена, преминала първата си младост, и сега излъчваше уморената

и презряла хубост на отминаващо лято. В големите ѝ очи се долавяше нещо замислено, твърдо, дори мрачно, което придаваше на погледа ѝ студен израз, какъвто имаха очите на бездетните и незадоволени жени.

— Аз я смятах за безсърдечна — разказваше старият учител, — достойна другарка на такъв човек, какъвто беше полковникът. Но жена ми беше на друго мнение. По-късно се убедих, че тя бе права.

Нейният съпружески живот не беше щастлив. Полковникът бе суров човек и неговият сприхав характер стана причина тя да се чувства самотна и преждевременно остаряла. Сигурно не беше изпитвала дори половината от това любовно щастие, което днес изпитва едно момиче. Брачният ѝ живот премина между три войни, които страната води в течение на седем години. Тя помнеше само няколко хубави дни от техния брак, годините преди Балканската война, когато беше най-хубавата жена в града и най-желаната дама на баловете, където по онова време още танцуваха мазурка. Тогава нашето офицерство подражаваше на руското царско офицерство с неговото грубо тщестлавие и просташко разточителство. Когато полковникът я поиска за жена, тя беше учителка в града. Ползуваше се с уважението на гражданите, защото бе от видно, ала обедняло семейство. Може би това я накара да стане жена на застарелия капитан, петнадесет години по-възрастен от нея, а може би е била привлечена от екселбантите, белия кител и от глупава суетност, която не ѝ е позволявала да се омъжи за друг човек. През тия години офицерството представляваше висшия обществен слой. По-късно, когато е загубила надеждата да има деца, тя се е изпълнила с предчувствието, че отсега нататък не ѝ остава нищо друго, освен да доживее този нерадостен живот, в който младостта ѝ беше се прахосала напразно. Голямата война я накара окончателно да се примири. Елисавета беше доволна, че мъжът ѝ не е на фронта и че благодарение на поста, който заема, можеше да има в къщата си всичко, което другите нямаха.

В самотните часове, които прекарваше всеки ден, тя изпитваше най-силно това неизказано чувство на отчаяние и на малоценност, което измъчва безплодните жени пред прага на старостта. Единственото развлечение за нея бяха книгите и новините, които съпругът ѝ и Марьола донасяха от града. Тя се утешаваше с тях така, както нещастният човек се утешава с нещастията на другите. Новините бяха лоши: хлябът ставаше все по-оскъден, а епидемията продължаваше да взема всеки ден своите жертви, между които имаше и нейни познати.

2

В един такъв следобед, когато сянката на ореха лежеше върху сухата напукана земя като траурно знаме, Елисавета почиваше в трема. Полковникът току-що беше заминал и във въздуха още се усещаше киселата миризма на конете. Ординарецът отиде за вода, а Марьола, която измоли позволение да се качи на капрата, отпътува в града.

Напечената земя излъчваше топлина. Въздухът трептеше, омара замрежваше хоризонта. По старите керемиди на покрива се припичаха гущери. Заблуден щурец се обаждаше под стряхата и неговото меланхолично скърцане напомняше за приближаващите вечерни часове.

Неочаквано Елисавета чу, че скритият в чучелото звънец издрънча. След това тя го чу още два пъти. Неведнъж ѝ бе минавало през ума, че когато е сама, може да дойдат крадци. Тя не бе страхлива и не се боеше — кой би дръзнал да влезе в лозето на коменданта посред бял ден? Обаче ако се намереше такъв човек, трябнаше да се кара с него, както се кара с няколко гамени преди седмица. Тогава беше се обърнала за помощ към стария учител, техен съсед, с когото полковникът не се държеше враждебно. Тя обу пантофите си на бос крак, неохотно стана и бавно тръгна към лозето. Там не се виждаше никакъв човек. Прасковите се червенееха, изгорелите листа на лозите бяха пожълтели. Тишина и покой лежах наоколо.

„Трябва да е куче“ — каза си тя и реши да го прогони. Тия гладни животни правеха големи пакости, понеже събаряха повече грозде, отколкото изяждаха.

Продължи да върви по пътеката, усещайки топлия въздух да се блъска в тялото ѝ, а горещата земя да пари краката ѝ през тънките подметки на пантофите. Но и куче не се виждаше никъде. Нито една лоза не се поклащаше, нито едно клонче не помръдваше. В тишината се чуваше жужукането на оси.

Тя подвижна:

— Ху! Ху-ху!

Викът се блъсна в горещия въздух и в миг замря. В лозето нямаше нищо освен чучелото. Елисавета го погледна и се разтревожи. Плашилото бе политнало настрана.

В тоя следобед старият учител също чул звънеца и тъй като от неговата вила се вижда лозето на полковника, излязъл навън да прогони крадеца.

— Видях полковнишата — разказваше той — да върви между редовете и да оглежда лозите. Беше облечена в тънка резедева рокля, която стигаше до коленете ѝ. Косата ѝ отразяваше силното слънце като златен шлем. Вървеше бавно, ала от походката ѝ личеше, че е смутена.

Така достигна средната праскова и уплашено извика. Помислих, че се е изплашила от някой смок, каквито често се срещаха по тия места. После я чух да крещи с разтреперан глас:

— Кой си там? Излез, излез веднага!

Завтекох се да ѝ помогна да се справи с крадеца. Когато се озовах на мястото, зад лозите се раздвижи човек и пред смаяните ни погледи се изправи млад мъж. Беше гологлав, тъй като войнишкото му кепе бе пълно с току-що набрани праскови и грозде. Той го държеше притиснато към гърдите си.

Крадецът беше сръбски военнопленник.

Няколко секунди ние се гледахме мълчаливо. Под окъсаната офицерска униформа се показваше измършавяла плът, обгорена от слънцето. Явно се виждаше, че той няма долни дрехи. Краката му бяха боси и одраскани. Беше мургав и колкото да бе отпаднал и нечист, личеше, че е хубав мъж. Къдравите

му, отдавна неподстригани смолисточерни коси и неговите големи очи, които гладът беше направил блестящи, му придаваха вид на избягал каторжник. От своя страна той гледаше Елисавета учудено, сякаш нямаше сили да отмести погледа си от нея.

Все още изплашена, тя каза строго:

— Как посмяхте да влезете тук? Знаете ли чие е това лозе?

— Ради Бога, госпожо... гладен бях.

Гласът му беше спокоен, вежлив и малко насмешлив. Очевидно нямаше представа на каква опасност беше се изложил. Той дори се усмихна, макар и виновно. Тънките му устни откриха два реда зъби, чиято белота лъсна и придаде на откритото му лице юношески безгрижен израз.

Елисавета ме погледна въпросително. Разбрах, че е готова да му прости.

— Трябваше да ме помолите, щях да ви откъсна каквото пожелаете — каза тя и се смути, защото бе разбрала нелепостта на това нравоучение. Какво знаеше за нея тоя нещастник, за да я помоли? Той имаше късмет, че ординарецът не беше тук. Иначе работата щеше да вземе лош край.

Тя млъкна, обзета от стеснение пред пленника, който продължаваше да я гледа. После, като преодоля неловкостта си, каза твърдо:

— Ако сте толкова гладен, елате с мене.

Аз се намесих:

— Знаете ли, че има патрули, които стрелят по всеки пленник, който напусне лагера?

— Не съм избягал — отговори той безгрижно. — Само се отбих по пътя.

— Нека дойде да му дам нещо за ядене — настоя Елисавета. — Да не се срамува. Обяснете му това.

— Аз разбирам — каза пленникът.

— Тогава елате! — И тя ме помоли да я придружа.

Направих му знак да ни последва. Той тръгна зад Елисавета, като придържаше пълното с плодове кепе под мишницата си.

Когато достигнахме колибата, тя ни остави на пейката. Аз седнах до пленника и поведох разговор. Оказа се, че е роден някъде към Сплит, от бълга хърватин и майка сръбкиня. Бил музикант, преподавател по музика в една от белградските гимназии. Докато разказваше това, поглеждаше към колибата. Когато Елисавета се показа на трема, той се опита да скрие голото си коляно, като кръстоса краката си.

Тя се появи с табла, на която бе сложила храната. Подаде му я. Той я пое с разтреперани ръце, но не се докосна до яденето. Очевидно не се решаваше да яде пред нас, защото се срамуваше от глада си. Ние разбрахме, че ще направим по-добре, ако се оттеглим.

— Мога да му дам някоя дреха — каза Елисавета, когато се отдалечихме от колибата, където аз ѝ предадох разговора ми с пленника.

— И ще направите много добре. Той е наш колега, учител.

— Учител?

— Да, музикант, учител по музика.

Изглежда, че отговорът я поразил и трогнал. Тя ме остави, влезе в колибата

и след няколко минути се появи с един пакет. Ние се върнахме при нашия гост. Той беше се нахранил и сега стоеше замислен. Прасковите и гроздето бяха изсипани на таблата, мазното окъсано кепе бе смачкано в ръката му. Беше върнал откраднатото.

Елисавета му подаде пакета.

— Вземете това — каза тя. — По-късно, ако можете пак да наминете, ще гледам да ви услужа с още нещо. Вземете си и прасковите, защо сте ги изсипали от шапката си?

Би трябвало да го предупреди за опасността, на която се излагаше, и според мене изобщо да не го кани, ала тя нямаше смелост да му каже, че е жена на коменданта, когото той сигурно познаваше и сигурно мразеше. За мое учудване тя повтори думите си, като натърти и подчерта:

— Минете пак по същото време — не по-късно и не по-рано. В същия час, когато съм сама...

Сякаш му даваше randevu.

Той кимна с глава, очите му светнаха и аз видях, че следи движенията ѝ с възхищение. На тръгване тя го попита за името му.

— Иво Обретенович — каза той просто.

— Иво, значи, Иван — казах аз.

Тогава забелязах, че полковнишата го разглежда крадешком. Той имаше продълговато лице, мъжествена брадичка и открито, интелигентно чело. Колкото и да бяха изхабени ръцете му, все пак личаха тънките, дълги пръсти на артист. Стори ми се, че Елисавета се вълнува твърде силно през време на краткия разговор, който водеше с него. Бяхме вече достигнали зида, зад който беше пътят. Тя му подаде ръка за сбогом. Той я пое бързо и я целуна почтително. Тъмните му очи се изпълниха с топлина, той задържа ръката ѝ в своята по-дълго, отколкото би трябвало, и аз видях, че полковнишата не направи никакво усилие да я издърпа. Напротив, това като че ѝ бе приятно, защото тя му се усмихна.

Когато останахме двамата, тя ме помоли да не казвам нищо на полковника.

— Той мрази сърбите и ще ми се разсърди, ако узнае, че съм помогнала на този човек.

Аз ѝ обещах.

— Нима така живеят пленниците? — попита тя.

— Много по-ужасно. Тоя изглежда добре. Сигурно се ползува с привилегии. Ако искате да ги видите, елате тук привечер, когато те минават по пътя за лагера.

— В какви ужасни години живеем — рече тя и тръгна към колибата.

След малко я видях да стои права на едно място, загледана някъде. Беше замислена. Тя се разходи край колибата, прибра таблата и седна на пейката, където преди няколко минути седеше пленникът. После взе книга, но скоро се отегчи и я захвърли.

Глухотата наистина потискаше. В замрялата околност, обилно заляна от палещата светлина на слънцето, всичко бе унило и увехнало. От колибата

идваше хлад и мирис на карбол. Дори в тъмните неподвижни листа на ореха личеше същата угрижена смълчаност, сякаш и дървото се бе поддадо на околната печал.

Когато ординарецът се върна, Елисавета го повика и му каза:

— Иди утре в града и вземи старите ботуши на мъжа ми. Ще ги донесеш тук, но никой не бива да знае това. Искam да ги дам на един бос човек.

Войникът я погледна учудено, помълча, сетне кимна с глава и се усмихна лошо с мижавите си очи.

3

Вечерта тя не каза на полковника за случката, но през време на вечерята нарочно заговори за пленниците. Полковникът се намръщи:

— Помислила ли си за нашите българи, които са в техен плен? Знаеш ли как ги третират? По-добре да паднеш убит на бойното поле, отколкото да те вземат роб!

— Защо да не бъдем по-човечни? — възрази тя горещо.

— Не виждаш ли, че няма хляб, няма дрехи. Войниците ходят боси и се бият гладни, а ти си се загрижила за робите! Я остави тия даскалски приказки!

Тя млъкна не защото беше съкрушена от аргумента, но защото се почувствува обидена от думата „даскалски“ и защото съзнаваше, че нищо няма да излезе от такъв разговор. Полковникът презираше всяка сантименталност. Той се облегна о гърба на стола, иронично я погледна и закачливо попита:

— Да не си ходила край пътя да ги гледаш?

— Кого?

— Пленниците. Всяка вечер те минават оттук. Аз те съветвам да не ходиш. Не е твоя работа. Никоя порядъчна жена не бива да вижда такива безобразия. Те не са хора, а чорт знае що.

— Как искаш да изглеждат, щом са гладни и измъчени?

— Гладни?! Хм, добре им е, че са в тила. Ако са сити, ще се бунтуват.

Той прочете по лицето ѝ раздражение и промени разговора.

— Карналиев се върнал в отпуск. Донесъл два сандъка захар, каналаята! Ето какво значи да си комендант в крайграничен град. Сигурен съм, че е контрабандирал от Румъния и сол. Пари печелят... офицери, подлещи!

Възмутен, той засука заканително дебелиите си мустаци. Макар че не би разменил комендантското си място с това на който и да било офицер фронтовак, чувствуваше се онеправдан. Наистина той не крадеше, както правеха почти всички негови колеги във вътрешността. Обичаше да се хвали, че не е донесъл в къщата си никаква плячка освен една турска кавалерийска карабина, а това му даваше правото да се възмущава, когато някой от колегите му петнеше мундира с подобни работи.

Тъй като жена му не показва никакво участие в неговото огорчение, той си спомни за раната и започна да се оплаква от болки в крака. Друг път тя се стараеше да му угоди, но сега каза спокойно:

— Времето ще се промени, затова се обажда кракът ти. Ти имаш ревматизъм.

Той настоя да му донесат топла вода и след малко ординарецът донесе едно казанче, прилично на попка калимевка. Сложиха сол, полковникът се събу и натопа краката си вътре. Всякога, когато го заболяваше кракът, прибягваше до това примитивно средство, въобразявайки си, че подсолена вода има всички целебни свойства на морето. Той се настани удобно в платнения стол и полулегнал започна да вади и да спуща краката си в казанчето, кривейки лицето си от опарването на горещата вода.

Понякога това развеселяваше Елисавета. Тя познаваше цялата програма на това глезене. След като се оплачеше от несправедливата съдба и от болките, той ставаше простодушен, сантиментален и смешно нежен към нея. Но сега това я дразнеше. Тя знаеше, че пак щеше да ѝ каже: „Лиза, остаряхме, моето момиче“ — не защото съзнаваше, че вече е стар, но защото искаше по този начин да ѝ внуши, че ѝ тя е стара.

Тя се отдалечи с вестника под закачената на стената лампа, край която хвърчаха и се блъскаха множество насекоми и нощни пеперудки.

Наоколо се обаждаха щурците с меланхоличен звук, напомнящ недовършен стон, във въздуха се носеше миризмата на треви, на дим и на печено месо от кебапа, който ординарецът току-що бе опекъл. От близката ливада се чуваше пръхтенето на стария кон. После откъм града се понесе медният ек на войнишка тръба, която зовеше новобранците в казармата за молитва. И след няколко минути хор от мъжки гласове достигна дотук: „...Насопротивния даруя... царя нашего Фердинанда...“

Стотици гърла пееха в мелодичен речитатив молитвата, която се издигаше под тъмните звездни небеса и замираще в топлата нощ като повик, пълен с упование към оня, който трябваше да стои в тоя чер купол, нависнал над горещата земя.

Елисавета следеше редовете машинално, докато мисълта ѝ бе заета с войната. Войната бе далеч — някъде на юг и на север, — ала тя се усещаше в смълчаната печал, легнала над страната, във войнишката молитва, дори в горещата, бездъхна августовска нощ. Нещо липсваше, за да бъде всичко естествено и спокойно — липсваха мъжете, младежите, липсваше самата младост. И върху фона на тия мисли тя виждаше образа на пленника, който днес беше се влачил по земята да се нахрани. Тя го чуваше да казва „Ради Бога, госпожо“ и той ѝ се струваше мъченик, с когото бяха извършили нечувана неправда. В душата ѝ кипяха недоумение и гняв. Нима войната не бе разбила и нейния живот? Нима не бе загубила тия отминали години безвъзвратно? Нима не ги губеше и сега?

Внезапно я обхвана ненавист към мъжа ѝ, към тоя застарял военен, чийто зачервен тил виждаше пред себе си. Той беше виновникът за пропиления ѝ живот, той беше я излъгал, беше я купил с офицерския си чин, с блясъка си, с обещанието да ѝ създаде щастлив и сигурен живот. За нея той ставаше олицетворение на войната и главният причинител на загубената ѝ младост. И тя знаеше, че за това никога няма да му прости.

И друг път беше изпитвала подобни припадъци на ненавист към мъжа си, но никога не беше се осмелявала да се остави напълно на тия чувства. Сега им се отдаваше и не можеше да ги спре. Мислите я отнесоха тъй далеч, че тя се стресна, изненадана от смелостта си. Вдигна русата си глава и го погледна.

Полковникът беше направил „морската баня“ и сега стоеше на стола, потънал в платното му, докато босите му крака, извадени и зачервени, бяха опрени о ръба на съда. Изглеждаше владен в мисли. Главата му бе наклонена към гърдите и късият му тил беше се изпънал.

— Лиза — неочаквано каза той и се обърна да я види. — Чуваш ли нещо?

— Какво?

— Артилерията... топовни гърмежи.

Тя се вслуша. Действително някъде на юг ухото ѝ долови тъпи, едва уловими за слуха тътнежи. Те сякаш идваха изпод земята. Нощта бе необикновено тиха.

— Да, чува се — каза тя и усети, че по тялото ѝ преминаха тръпки.

— Нашите водят големи боеве. Бог да им е на помощ. Страх ме е, че ще загубим тая война.

— Лудост е всичко това — рече тя твърдо.

Полковникът изпъшка и не отговори. Тя го погледна учудено. Рядко беше го виждала тъй замислен и тъй човечен.

„Научил е лоши новини“ — помисли си тя и стана да оправи лампата, в която бе паднала пеперудка.

След час те си легнаха. Преди да заспи, тя дълго мисли за войната, за нейния приближаващ се край, за нерадостната съдба на пленника. Образът му изплува в нейното съзнание необикновено ясно. Тя пак вида черните, бляскави и красиви очи, устремени в нея, голото коляно, полегатите му плещи и сякаш отново чу теноровия тембър на гласа му. Искаше ѝ се той да дойде непременно още веднъж, за да му даде ботушите, които ординарецът щеше да донесе от града...

4

На следващия ден пленникът не се вести. Елисавета бе го чакала край пътя. Тя се върна разочарована в колибата и усети нетърпима скука. Отиде да навести учителя, с чиятожена поддържаше слабо приятелство, и остана при тях, докато полковникът се върна и ординарецът дойде да я повика.

Разговорът със семейството на учителя я оживи. Беше научила много новини: между войниците на фронта имало бунт, в града се носеха най-различни слухове, както става през време на война, когато катастрофата приближава. Говореше се за разстреляни войници, за дадени под съд офицери. В страната се надигаше недоволство и бунт. Селяните се съпротивляваха на реквизиционните власти и често пъти фронтоваци вземаха отпуски да си разчистят сметките с някой самозабравил се кмет или с друг властник. Един техен съсед, бивш бояджия, беше донесъл от окупирана Сърбия няколко чувала

плячка — главно дрехи и множество чорапи. Децата му обуваха по няколко чифта наведнъж и ги носеха така вмместо обуца. „Навярно са свличани от краката на убитите“ — беше казала жената на учителя.

Както всякога, двамата вечеряха на дългата тежка маса. Полковникът беше загрижен. От своя страна и той и съобщи за два случая на тиф в казармите и за някаква кражба в складовете.

Вечерта бе тъмна и душна. От насрещните вили зад шосето лаеха кучета и блещукаха газени лампи. Над земята висеше тежка сянка. Необикновена тишина бе легнала над околността. Луната се показва късно зад Света гора — грамадна и кървавочервена. Елисавета си спомни земетресението през Междусъюзническата война, когато в атмосферата се долавяха предвестниците на идващата угроза.

През нощта за пръв път заваля дъжд. Той мина на облак, с тих шепот поръси сухата земя и отмина като роса, ала миризмата на мокра пръст бе ободряваща. Обаче на другия ден слънцето се показва пака така горещо и по небето нямаше нито едно облаче. На обед полковникът съобщи друга новина. През нощта над околността беше прелетял германски цеppelin и бе паднал на изток от града. Цеppelinът беше се разрушил и полковникът показва парченце алуминий и къс копринено платно от неговия корпус.

— Всички са избити — каза той мрачно. — Заблудили се и привършили бензина. Някои разправят, че били спуснали въже... Нищо не може да се разбере... Тоя бензин става най-важното, дявол да го вземе.

Следобед, когато остана сама, Елисавета се опита да види мястото, където бе паднала машината. През силните лещи на военния бинокъл тя различи дългото пречупено тяло на цеpeлина, прилично на презряла красавица. Край него се трупаше разноцветна тълпа от хлапаци, жени и деца, дошли да зяпат и да откъснат от корпуса по нещо, за спомен. След няколко часа на мястото не се вижеше вече нищо. Хората се разотидоха, а останките от машините се пазеха от часовей.

И всеки ден полковникът или семейството на учителя й съобщаваха все такива новини. Говореше се за примирие, обаче полковникът не вярваше в това и Елисавета напълно споделяше мнението му.

— Германците не ще ни оставят да сключим отделен мир — казваше той. — Аз се надявам на войниците.

Няколко дни бяха изминали след случката в лозето, ала пленникът не беше се вестявал. Тя беше принудена да крие ботушите от мъжа си в един ъгъл, под една масичка с триъгълен крак, на която тракаше будилникът и лежаха книгите й. Всяка вечер Елисавета отиваше да навести учителя, чиято вила беше до пътя, по който пленниците се прибираха в лагера. Постоянно се хващаше, че мислите й се отправят към пленника и че желанието й да го види става все по-силно.

Тя видя парцаливата тълпа, от която идваше тежка миризма, и чу глъча на всички югославски наречия, но той не беше между тълпата. Часовите, възрастни войници, крачеха отстрани с мрачни лица. Заедно с жената на учителя Елисавета се опита да раздаде на пленниците кошница грозде. Но

когато видяха как тия полуживи хора се сбиха край гроздето и как запълзяха на четири, прилични на полудели от глад маймуни, двете жени избягяха, обзети от ужас. Оттогава Елисавета престана да излиза край пътя. Надеждата да предаде ботушите почти я изостави.

5

Към края на седмицата задуха топъл и сух вятър. Той сякаш идваше направо от пустинята, далеч от юг, носеше се ниско над земята и не водеше по небето нито едно облаче. Дълги ивици прах сочеха скритото между дърветата шосе и се разпръскваха на облаци из околността. Лазурът на небето потъмня и в сухата обилна светлина се промъкна нещо болезнено и неспокойно. Повехналата растителност придоби сивозелен, пращен цвят, орделите листа на дърветата трептяха непрекъснато под напора на горещата вълна, която се носеше със свисък край колибата, а по трема се гонеха и шумяха обрулени от ореха листа.

Елисавета се чувстваше като болна. Измъчваше я главоболие, необикновена нервност изпълваше цялото ѝ същество. Вечер луната я вълнуваше, нескончаемото движение на горещия въздух я потискаше и замайваше.

Сега лежеше в полутъмната колиба и се опитваше да чете. Ординарецът пак беше за вода и тя бе сама. Четеше разсеяно „Пътуването на Гъливер“, раздразнена от плачевното скърцане на единия от капаците, чиято лека сянка минаваше по белите страници на книгата.

Изведнъж ѝ се счука стъпки, като че някой ходеше край колибата. Тя се повдигна от леглото и се вслуша. През шума на вятъра слухът ѝ различи бавни, неуверени стъпки на човек, който обикаляше навън... Тя отхвърли одеялото, спусна босите си крака в пантофите и седна в леглото.

Върху светлия, рязко изрязан фон зад отворената врата се мярна сянка и миг след това там се показа пленникът. Кимна ѝ с глава и нещо проговори... Тя усети в гърдите си лека болка. Ръката ѝ се повдигна и прихвана широко отворената яка на тънката блуза. Гледаше го вцепенена, изненадана от внезапното му появяване. Необаквано той се отдръпна от вратата и там не се виждаше вече сивозеленикавата униформа, нито мургавото му лице.

Тя остана на мястото си с широко отворени зеници, като дишаше трудно и все още държеше яката на блузата си. Мина ѝ през ума, че е видяла призрак, и цялото ѝ същество се напрегна да чуе стъпките му вън. После, без да откъсва погледа си от вратата, облече пенъора и бързо се озова в трема, изплашена, че не ще го намери. Но той седеше на пейката и я чакаше. Щом я видя, трепна и се изправи да я посрещне.

Тя тръгна към него, топлият вятър се блъсна в тялото ѝ, обля я като гореща, сладостно-замайваща вълна и отведнъж с необикновена острота съзнанието ѝ бе пронизано от мисълта, че е сама с тоя непознат мъж в изпълненото с движение и шум пространство. Стори ѝ се, че върви към него

насън и че няма воля да се владее. Тя каза нещо несвързано, смутено се усмихна и неочаквано му подаде своята малка бяла ръка. Той я взе, наведе се и я целуна. Елисавета видя черната му къдрава коса да се доближава до гърдите ѝ.

— Помислих, че сте... забравили — каза тя, като изпусна местоимението „ме“ в последния момент, когато то беше в устата ѝ.

— Искях да дойда, но не можеше — отговори той, бъркайки ударенията и удължавайки гласните.

— Ние ви чакахме... с жената на учителя край пътя, да ви видим. Вие не се ли прибирате с другите пленници?

— Не, аз работя в лагера — каза той неохотно и тъмните му вежди леко се намръщиха.

Настъпи мълчание. Те стояха изправени един срещу друг. Топлият вятър се блъскаше в тях, като прилепяше нейния пенъоар към тялото ѝ и разтваряше краищата на дрехата, тъй че откриваше облите ѝ колена. Гъста червенина заливаше лицето ѝ и тя избягваше погледа му. Отбруленото от зарзалата клонче падна на косата ѝ.

Той я гледаше със светнали очи и тя чувствуваше погледа му как я обхваща и замайва, както я замайваше и раздвиженото от вятъра пространство. Нейният смут растеше и ней се струваше, че изгаря от срам. Мисълта, че е сама с непознат мъж, отново я прониза и в същия миг волята ѝ се върна.

— Почакайте — каза тя и почти изтича в колибата.

„Какво правя аз, боже мой? — извика в себе си тя. — Какво става с мене днес, луда ли съм? Да му дам бутушите и да се маха.“

Нейната гордост ѝ помогна да се опомни. Измъкна сърдито ботушите изпод масичката и като придаде на лицето си спокоен и малко строг израз, излезе навън.

— Тези ботуши са за нас — каза тя сухо.

Той я погледна изненадан и тя не можеше да каже от какво бе изненадан той — дали от нейния сух и спокоен глас, от промяната в израза на лицето ѝ, или от ботушите, които му подаде.

Той ги взе, наведе очи и погледът му падна върху неговите жълти половинки. Едва сега Елисавета забеляза, че е облечен в друга, здрава куртка и с износен брич, а над пробитите обувки караката му бяха грижливо увити със зеленикави навивки. Изглеждаше по-строен, по-висок и дрехите му стояха добре, макар че имаше вид на човек, излязъл от битпазарски магазин.

— Благодаря, много ви благодаря — каза той.

— Надявам се, че ще ви станат — рече тя. — Те се на мъжа ми, но не му трябват.

— Къде е вашият мъж? — попита той.

— В града... той е чиновник.

Пленникът я погледна насмешливо и тя остана с убеждението, че схвана лъжата ѝ.

— Вие защо сте сама? Нямате ли деца?

— Не — каза тя, — нямам деца.

Той размахваше леко ботушите в ръката си и внимателно я гледаше с големите си очи. Изведнъж каза:

— Зная вашия мъж, аз го познавам. Той е комендантът на града.

— Кой ви каза това?

— Научих. Питам в лагера войниците... Вие сте негова жена, защо криете?

Тя помълча смутено, преди да отговори:

— Защото той е много строг с пленниците...

— Но вие сте толкова добра.

— Трябва да бъдете много внимателен, когато идвате тук — забеляза тя.

— Не съм всякога сама.

— Зная. Имате ординарец и слугиня.

— Откъде знаете?

— Шпионирах.

Тя се разсмя развеселена. Той я гледаше сериозно като сърдито момче.

— Аз идвах на другия ден, след като ме хванахте в лозето, но вие не бяхте сама. Тогава видях ординареца. Той седеше на пейката и подостряше един кол.

— Излагате се на голяма опасност — рече тя, вече успокоена от разговора. — Искате ли да похапнете?

— Ако ми предложите, няма да откажа.

Тя се върна в колибата с щастливо изражение, освободена от своята несигурност и смут, отрязва парче хляб, взе буца сирене и ги уви в един вестник. Наближаваше времето ординарецът да си дойде и трябваше да предупреди пленника да си отиде.

„Мило момче“ — каза си тя, когато тръгна навън, понеже си спомни неговия укоряващ поглед, с който я гледаше преди малко.

Даде му пакета и го предупреди, че ординарецът може да се върне всеки момент. Той се сбогува и бързо тръгна по пътеката край лозето.

Елисавета го изпрати с поглед до зида. Оттам той махна с ръка за сбогом. И тя му отговори със същия жест. Той се прехвърли през оградата и изчезна и тя изведнъж почувствува своята самотност. Влезе в колибата, легна по очи върху огромното легло и така замря. В главата ѝ нямаше никакви мисли, нещо потискаше душата ѝ, като да беше изпълнило цялото ѝ тяло, и тя усещаше необикновено странно и силно членовете си. Под спуснатите ѝ клетки стоеше образът на пленника и я гледаше настойчиво с тъмния си поглед, който я вълнуваше.

„Може би не ще дойде повече — помисли си тя и тая мисъл извади ума ѝ от това вцепенено състояние. Тя я изплаши и същевременно я успокои.

Пленникът беше узнал чия жена е. Нима щеше да има смелост пак да я посети? — По-добре, по-добре — повтаряше в себе си тя. — Днес аз съм луда. То се държи на времето... на тоя горещ вятър...“

Но тя знаеше, че той пак щеше да дойде, и това я изпълваше с радостна тревога.

Стреснаха я тежките стъпки на коня. Тя стана от леглото. На прага беше

застанал ординарецът.

— Какво има? — попита тя сърдито.

— Ако искате прясна вода, да ви наляя.

През ума ѝ мина, че е срещнал пленника с ботушите. Войникът я гледаше подозрително и както ѝ се стори, малко презрително. Сухото му лице се махна от рамката на вратата и тя го чу да гълчи стария кон, послушно застанал пред колибата с пълните саки на гърба си.

„И да е видял, не ще посмее да каже на Михаил“ — каза си тя и реши да навести жената на учителя, защото не ѝ се искаше да гледа тоя мълчалив и мрачен човек, който знаеше една нейна тайна...

6

На другия ден вятърът престана и над земята легна чудна тишина. Околността бе оголяла, като че една преждевременна есен неусетно бе заместила лятото. Насрещните хълмове се приближиха. Спокойният, избистрен въздух бе чудно мек, изпълнен с уморена и кротка светлина. Вилите по хълма се белееха отдалеч край редките и леки акациевы горички, кръгзорът се разшири и светлината проникваше напред в посивялата бледозелена растителност. Сянката на колибата бе станала по-къса, по-лека, по пътеката се търкаляха пожълтели листа, в ливадата, изгъпкана от коня, тревата бе оредяла, а купчината камъни, струпани край синора на лозето, сухо блестеше на слънцето и напомняше стари кости, извадени от земята.

Елисавета бе накарала ординареца да изнесе масата навън и сега шиеше на машината от една своя дреха рокличка, която искаше да подари на Марьолиното дете. Тракането на машината се чуваше далеч и под нейния бърз ритъм Елисавета си тананикаше една песничка, която бе запомнила от майка си. Може би беше я слушала, когато майка ѝ също бешила на машината, докато тя бе пипала материята с детските си ръце, упоена от миризмата на новия плат, но тая песничка винаги я изпълваше с печал, каквато човек изпитва при някой от спомените за своето детство.

До нея на пейката седеше Марьола и пореше тегел от старата рокля. Лицето на слугинята бе дребно и сбръчкано, рядка коса надничаше от забрадката, а изпод яката на нейната избеляла от пране дреха се показваше почернялата от слънцето шия, с тънки бръчки и малка гуша. Тя бе останала тук без позволенията на полковника и сега се чувствуваше твърде щастлива. Големите ѝ пръсти с нарязани от кухненския нож палци сигурно и чевръсто разпаряха плата.

Двете жени бързаха да ушийт роклята в тоя следобед и погълната в работа, малко разговаряха.

Часът бе три и ординарецът, както всякога, замина за вода. Елисавета го изпрати със загрижен поглед. След вчерашната случка тоя човек ѝ беше станал противен. За пръв път тя забеляза полегатия му врат, превитите му рамене, потните и жълти длани на дългите му ръце. Но онова, което беше я поразило, бе

неговият отблъскващ тил, покрит с рядка, окелявяла коса. Преди да тръгне с коня, беше я изгледал нахално, тъй поне тя изтълкува неговия тъмен поглед.

Продължаваше да шие на машината, въртейки малката ръчка на колелото. Белият ѝ лакът и хубавата охранена китка, на която висеше златна гривна, проблясваха в меката светлина, а буйната коса хвърляше сянка по челото ѝ.

Вдадена в работата, тя следеше отдръпващия се плат под краката на машината. Неочаквано вдигна глава и погледът ѝ падна на редица дюли, чиито стъбла бяха закрити от подрасти, гъсти като жив плет. Оттам я гледаха две познати очи...

Елисавета наведе глава, после пак я повдигна, да се убеди, че нейните очи не я лъжат, и пак срещна същия поглед, пълен с нямо възхищение. Тя побледня и си даде вид, че не е забелязала нищо и е погълната от работата. Но пръстите ѝ станаха несигурни и кракът на машината излезе от ръба на плата. Тя скъса края на нервно и без да иска, извади черната нишка от ушите на иглата. Трябваше да я вдене, но преди да направи това пак погледна към дюлите. Очите продължаваха да я гледат...

Пулсът ѝ се ускори и тя почувствува, че беше настъпила решителната минута. Трябваше да избира между желанието да продължи това неравно познанство и собствената си гордост и срамежливост. Знаеше, че сега той е дошъл да я види, а не да проси храна.

„Трябва да му кажа да не идва повече“ — помисли си тя и се опита да провери в себе си дали е способна на това. Но тая мисъл предизвика в душата ѝ мъчително раздвоение и усещане за пустота. Елисавета разбра, че изпитва към него неочаквана близост, сякаш беше го срещнала някога в своя живот и той бе стоял в мислите ѝ. Това я учуди и още по-силно я развълнува. Едната половина от нейното същество искаше да отиде при него, докато другата ѝ заповядваше студено: „Стой си на мястото и се прави, че не си го видяла. Той ще си отиде, когато разбере.“ Обаче тя избра нещо средно. Реши да му обясни, че не бива да идва повече. Ами ако мъжът ѝ узнаеше за неговите посещения?

Тая мисъл я разтревожи не на шега и нейното решение придоби устремеността на порив. Ръката ѝ престана да трепери, самочувствието ѝ се върна и тя каза на Марьола с хубавия си алтов глас:

— Стори ми се, че звънецът в лозето издрънка. Ще отида да видя дали не е влязло някое куче.

Гласът ѝ прозвуча спокойно, ала тя го чу като чужд, сякаш някой друг беше произнесъл тия думи. А когато стана от стола, усъмни се в искреността на своите намерения, но това не промени решението ѝ.

Запъти се към дюлите, минавайки от другата им страна, да остане скрита от погледа на слугинята. Там теренът образува малка хлътнатина, в която се криеше пленникът. Елисавета го видя седнал, опрял гръб о едно стъбло. Той я чакаше. Тя пристъпваше несигурно, като гледаше настрана, мъчейки се да сподави усмивката, която се показваше на лицето ѝ. Мина край него и докато той остана учуден, че го отминава, чу я да казва: „Елате след мене.“

Той се повдигна и полуприведен я последва, използвайки закритието на дърветата.

Тя го чакаше на двадесетина крачки до дюлите, в напуснатото, засадено с черничев дървета място, където растеше грамадна липа с черни, траурно разкошни листа. Край нейния беше рязал меките липови подрасти. Мястото оставаше скрито, тъй като черничевите дървета го прикриваха отвред.

Тя поиска да даде на лицето си израз на обезпокоена и малко сърдита жена, ала устните ѝ се усмихваха против волята ѝ. Пленникът вече стоеше пред нея и едва сега тя разбра, че е постъпила неразумно, като е дошла тук. Съзна това, изплашена от себе си и същевременно обзета от любопитство да узнае как ще се държи той. Беше приготвила в себе си думите: „С какво мога да ви служа?“ — или: „Защо забравяте, че се излагате на голяма опасност?“ — но щом видя топлатата и радостна светлина в очите му, не се реши да ги каже.

Той ѝ подаде ръка и Елисавета я прие, макар и колебливо. От него лъхаше на изпрано и на карбол, бричът му бе изгладен лошо — сигурно беше го слагал под сламеника, — ботушите му, които му бе дала, го правеха по-внушителен и докато се приближаваше към нея в меката светлина на следобеда, тя беше поразена от неговия лек, ритмичен вървеж, от благородната и мъжествена осанка на фигурата му. Сега тя виждаше пред себе си спокойните и малко полегати плещи, мургавата и гладка кожа на лицето му, леко издадената напред брадичка, подчертаната енергична челюст. Дълбоко в душата ѝ нещо трепна и събуди там смътна радост и неясна надежда. Това я разтревожи и тя направи в себе си усилие да заглуши тоя надигащ се в гърдите ѝ копнеж.

— Пак дойдох — каза той неловко и се усмихна несигурно.

— Но как излизате от лагера? — попита тя окуражена от неговото смущение.

— Там прислужвам на един французки майор. Той боледува от нерви и аз го пазя да не пие. По това време той спи пиан.

— Но нали вие не трябва да му позволявате това?

— Войниците му носят ракия. Иначе не може. Не може да не пие.

— Значи, сте болногледач — каза тя, колкото да продължи разговора.

Той поклати глава и лицето му се намръщи:

— Майорът е нещастен човек. Служил е петнадесет години в колониалните войски и там е разсипал здравето си. Не е лош, когато има ракия и вино, но когато няма, става нетърпим.

Той откъсна един лист от липата и го завъртя между пръстите си. Очевидно не знаеше как да продължи разговора или искаше да го промени. Елисавета почувствува, че се готви да каже нещо, което бе намислил предварително, и отново се развълнува. Той вдигна глава, погледна я и се усмихна нерешително:

— Аз ви безпокоя... нали?

— Нее, защо...

— Идвам вече трети път. И сигурно пак ще идвам, но не да прося храна, а да ви виждам.

Тя усети, че лицето ѝ пламна. Той продължи с несигурен тон, гласът му бе пълен с трепет:

— Кажете ми, защо дойдохте тук, след като забелязахте, че ви гледам? Аз

ви гледах как шиехте цял час... Можехте да не идвате.

— Не исках да ви види слугинята. И после да ви помоля да... да не... се излагате на тая опасност.

Тя го погледна плахо. Лицето му беше придобило златист тен, под загорялата кожа се промъкваше бледност, очите му бяха пълни със светлина, а малките му ноздри леко потръпваха. Тоя поглед я изплаши. Никой не беше я поглеждал така всеотдайно, така пламенно, с такъв предан и жадуващ поглед, в който нямаше никакво смущение и никаква прикритост. Стори ѝ се, че го опозна в един миг и видя цялата му душа. И тя съзна, че отговаря на тоя поглед, без да иска, с цялото си същество, по един необясним начин, сякаш внезапно издиг на чувствата беше я понесъл като морска вълна. Трябваше да събере волята си да не се поддаде на това зашеметяващо внушение.

Погледна настрана, усещайки как дишането ѝ се затруднява и как кръвта лудо започва да чука в слепите ѝ очи. Искаше ѝ се да избяга от тия влюбени очи, които я магнетизираха и караха всяка клетка от тялото ѝ да затрепти, да се спаси от тяхната светлина, но вместо да направи това, продължаваше да стои и да слуша какво ѝ говори той.

— Трябва да ви виждам — чуваше гласа му, отекващ в самата ѝ душа. — Леко понасям всичко, когато мисля за вас... Тогава лагерът не ми се вижда толкова страшен и животът ми става поносим... Тия минути ми възвръщат вярата в живота...

Той изговори няколко думи на своя роден език, които тя не разбра, ала почувствува тяхната пламенна искреност.

— Не знам нищо за вас, почти не ви познавам — прекъсна го тя.

— Какво искате да знаете! Аз съм само един пленник, който сам не знае какво е.

Тя чу своя глас да пита: „Нямате ли жена?“ — и това я ужаси.

Той се усмихна и показа ръцете си с дългите голи пръсти. Тя се смути.

— Трябва да си отида — рече тя и погледна към колибата. — Слугинята ще се безпокои и ще тръгне да ме дири.

— Останете още една минута.

— Не бива. Днес съм много заета. — Тя си спомни за роклята, която трябваше да ушие до вечерта. Тая мисъл тутакси я загрижи, нещо притисна гърдите ѝ и помъгли светлината в очите ѝ: „Нима за роклята? — помисли си тя. И отговори: — Не, не за нея, а за друго... За него. Утре той пак ще дойде...“ — И пак усети тоя задъхващ страх да минава по тялото ѝ като тръпка.

— Отивате ли си наистина? — попита той, като взе ръката ѝ.

— Да, трябва — Гласът ѝ бе мек, топъл и загрижен.

Неочаквано той сплете пръстите си с нейните. Сякаш електрически ток преля от него в нея. Тя усети другата му ръка на кръста си и се отдръпна, за да избегне тая опасна ласка. Но ръката му не се махна. Той я притегли към себе си и преди да се опомни, целуна я с жадни, трепетни устни...

Тя се изскубна от обятията му и избяга към колибата непохватно и бързо, изгаряща от срам, от страх и от възбуда, със страшно пламнало лице и със същински вихър от мисли в главата. И докато тичаше нататък между клоните и

черниците, в ушите ѝ ехтяха думите, които сякаш я гонеха: „Утре по това време пак...“

7

В нейното съзнание, бедно от преживявания, навеки се отпечата горещият следобед, в който се случи това, от което се боеше и същевременно желаше. И сега не можеше да си припомни, без да се развълнува отново, как се реши тогава да отиде при липата след безсънно прекараната нощ, в която се бореше със себе си, докато мъжът ѝ спеше в леглото; как неговот пухтене я дразнеше и помагаше на нейното решение, как сутринта бе решила да не отива и да не се поддава на избликналите чувства. Не бяха ли ѝ се чули думите: „Утре по това време пак.“ Беше ли ги произнесъл той, или тя сама ги беше пошушнала на себе си? Може би въображението ѝ бе измислило вчерашната среща, която никога не беше се случила? Тя не искаше да мисли повече за това, искаше да задържи Марьола следобеда и сама да предотврати всяка възможност за нова среща. Но когато настъпи времето слугинята да си тръгне, не направи нищо да я задържи и подобно на крадец, изгарящ от нетърпение по-скоро да се отърве от нежелан свидетел, безучастно гледаше как слугинята се отдалечава по пътеката за града.

Сърцето ѝ лудо блъскаше в гърдите, ту замираще, както замираще дишането ѝ, а когато се озова при липата, беше принудена да седне под сянката на дървото, защото ѝ се струваше, че няма да издържи. После видя пленника да се приближава и я обхвана безумно желание да избяга и да се затвори в старата колиба. Но беше късно. Тялото ѝ остана покорно, безволно и натежало от желание...

От тоя ден тя престана да бъде тая Елисавета, която познаваше, като че под сянката на липата, в нейните подрасти, душата ѝ бе разделена на същества: едното — примирената, угнетената жена, чакаща пристъпващата насреща ѝ старост с безразлично отчаяние и тъга, и другото — непознато досега, вярващо, любещо и ликуващо същество, което отхвърляше нейния разум и желаше да живее свободно и щастливо. Първото не ѝ предлагаше вече нищо в своята равна строгост, но и не я заплашваше с нищо. То бе твърде разумно, за да се надява тепърва на живота, и не желаше нищо освен спокойствие. Свързано с починалите ѝ родители, които бяха го възпитали с техните оценки и разбирания, сега то я осъждаше и заплашваше, но тя чуваше все по-слабо неговия предупреждаващ глас да глъхне дълбоко в душата ѝ. От него изпитваше досада, каквато изпитваше, когато мислено се върнеше в своя живот — в дългите самотни дни и вечери през двете войни, прекарани в голямата тъмна, мълчалива къща в града, в която като стража стоеше майка ѝ — висока старица със строги, безкръвни устни, на която тя не смееше да довери горестните си мисли, защото се боеше от нейната суровост. Тя беше я възпитала в духа на тогавашния непреклонен, прост и жесток морал на търговските нотабили — полуеснафи, полуборжоа, — запазили

балканджийската нравственост на дедите си с аскетично себеотрицание към плътта и към всички удоволствия на живота. Сега тия покойници ѝ се струваха като мрачни образи на византийски светци и тя не се боеше вече от тях, защото онова друго същество бе узнало тяхната кухня, наивна тайна и ги смяташе за измамници. Това друго същество бе разбудило нейната женственост, потискана и незадоволена в течение на много години, подобна на подземна река, излязла на повърхността на земята. Тя помнеше много добре как беше се събудило това друго същество, доскоро дремещо дълбоко в душата ѝ, тъй като помнеше всяка минута от неговото пораждане. Можеше да се каже, че беше се съпротивявала и противопоставяла срещу него, беше го пъдила и отблъсквала много пъти също така, както беше го чакала с трепетен страх, изгаряща от срам пред своето падение и своя позор. От минутата, в която бе разбрала неудържимостта на увлечението си и бе почувствувала как с всеки изминат ден волята ѝ отпада, това ново същество закрепваше и ставаше все по-уверено и по-сигурно. Смело и безсрамно то изявяваше своето право, отхвърляйки всички морални забрани и всякакви разумни доводи.

Всеки следобед тя чакаше пленника до липата с притаен дъх и отмалели колене. Тогава усещаше тишината плътно да тежи край нея, кръвта ѝ да пулсира в слепите очи и устните ѝ да съхнат. И когато го видеше да се промъква край черниците и да идва насреща ѝ, преставаше да диша...

Нямаше вече тия мъчителни пристъпи на съвест, които се появяваха в началото на техните срещи, нямаше ги страха, колебанието и нерешителността. Чувствата ѝ ставаха все по-пълни и все по-силни и тя му се отдаваше с готовността на влюбена жена, познала възраждащата магия на любовта. Можеше да се каже, че се отдаваше за пръв път на мъж с цялото си тяло и с цялата си душа, алчна към всеки отлитащ миг от тия два часа, които двамата прекарваха под липата. Тя се учудваше на себе си, изненадана от собствената си чувственост, от безкрайната сложност и сила на усещанията, които не бе познала през първата си младост. Задържаше го до последната минута, когато ординарецът вече си идваше, забравила своя дом, страха си, своя мъж, готова на всичко. А когато той си отидеше, тичаше към колибата с щастливо, разхубавено лице, със слепи за околния свят очи. Сядаше на пейката с гръб към колибата и стоеше така, съзерцавайки току-що отлетелите щастливи часове — отмаляла и прехласната.

Постепенно липата бе станала за нея живо същество и тя я гледеше отдалеч с весел поглед, както се гледа мълчалив и верен съучастник, или отиваше при нея в предвечерните часове, когато дългата и мощна сянка на дървото се просваше на изток като черна мантия, метната върху изгорялата от сушата трева. Тогава в главата ѝ шумяха рояк смели мисли, тя мечтаеше, опиянена от спомените, изпълнена с благодарност и обич към света.

Тялото ѝ бе придобило изострена чувствителност към всяко явление на външния свят — краката ѝ усещаха по-силно топлината на горещата земя, кожата ѝ бе станала по-чувствителна към въздуха, очите ѝ — към светлината, и околният пейзаж сега ѝ се струваше като нов, сякаш магическа сила бе одухотворила и вляла в природата нова красота. Само колибата, нейният дом,

не бе докосната от възраждащата и обновяваща сила. Тя изглеждаше още по-мрачна, някак отминала, досадна и стара, като напуснат затвор. Тя прекарваше в колибата малко часове през деня, изправена пред огледалото, където се разглеждаше със себепоказваща и кокетлива стойка на влюбена жена. Лицето ѝ имаше прясна и свежа руменина, кожата ѝ бе станала гладка и чиста, матовобледа от златиситя загар, придобит навън. Очите ѝ светеха с лъчезарна чистота — малко разширените зеници хвърляха в тях тъмни сенки, които ги правеха по-дълбоки и по-големи, а устата ѝ се усмихваше в единия си ъгъл загадъчно.

Огледалото я вълнуваше и я възбуждаше, тя отиваше вън да погледне липата и приветливо да ѝ кимне с глава. Понякога траурно-тъмният силует на дървото я разтъжаваше, като че в него виждаше някогашната Елисавета с нейната пропиляна младост, и сърцето ѝ се свиваше от страх, че не и остава още много до старостта. Но стига да помислеше за своя любим, отново я изпълваше вяра и в главата ѝ пак се появяваше мисълта да напусне съпруга си и да замине с пленника, където той пожелае, без всякакво угризение на съвестта. Нейната увереност растеше, смехът ѝ сега звучеше много често и в алтовия му тембър се долавяха кокетливи нотки, които издаваха тайната ѝ, движенията ѝ бяха отмерени и пластични — тя вече не държеше главата си наведена, както правеше по-рано, и не стъпваше с хубавите си нозе така отегчено. Беше изчезнал твърдият блясък в очите ѝ, нервните жестове на ръцете ѝ. Старата слугиня я гледаше удивена и веднъж, когато не можеше повече да скрива своето учудване, беше ѝ казала:

— Вие изглеждате като момиче, толкова се подмладихте.

— Така ти се струва — бе отговорила тя.

— Трябва да ви е леко на сърцето. Човек се подмладява, когато душата му е свободна — каза старата жена и тия думи, в които долавяше лек укор, я изненадоха с правдивостта си.

8

Единствената връзка, тежката здрава верига, която я свързваше с миналото и от която не можеше да се освободи, беше застарелият, побелял напоследък мъж, който ходеше угнетен и мрачен. Новините от фронта сочеха неуклонно катастрофа, реквизициите вече не даваха нищо, тъй като селските хамбари бяха празни, числото на дезертьорите се увеличаваше и в околията се появи разбойничество. Един дезертьор, на име Васил, убиваше почти всеки срещнат. Опитите да бъде заловен завършиха неуспешно и полковникът получи строго мъмрене от Военното министерство, че не е успял да се справи с разбойника. От лагерите все по-често бягаха пленници, други умираха от дизентерия и тиф, хранителните припаси се изчерпваха и далечните отзвуци на руската революция вълнуваха офицерството и интелигенцията. На всичко отгоре германците постоянно искаха храни и интендантството не можеше да им откаже.

Той мразеше в душата си всички офицери от щаба на фон Макензен, който пребиваваше в града — мразеше ги за тяхната надменност — и правеше каквото може, за да запази храната. Всеки предиобед трябваше да изслушва оплакванията на интенданта, който получаваше заповеди да дава на немците месо, мазнини и брашно от последните запаси. За пръв път в неговата сурова душа се промъкнаха отчаяние, злоба и нервност и когато му се случеше да мине с файтона край пощенската сграда, дето наблизко се намираше щабът на Макензен, извърщаше глава да не гледа двамата часовои, застанали отстрани на вратата, с черни блестящи шлемове и с безстрастни лица.

Заедно с интенданта предприемаше обиколки из военните складове, влизаше във влажните полутъмни мазета, където го посрещаха празните плесенявали тгли, надничаше в дървените канцеларии, облепени с хартия, вмирисани на лош тютюн, на подлият прах под и на мастило, и се караше с магазинерите за нищо и никакво, като тропаше сърдито с крак и ги заплашваше с разстрел, макар да знаеше, че те не са виновни, задето складовете са празни. За известно време ката че престана да се бои от епидемията, обаче всеки ден изпълняваше най-педантично дезинфекционния си обред и съветваше подчинените си да пият преварена вода с йод.

На обед говореше малко и нервно, оплакваше се, че няма апетит, неохотно съобщаваше някоя новина и гледаше изпод вежди. А когато се нахранеше, дигаше краката си на перилата на трема и мълчаливо дремеше на стола, докато Елисавета не го принудеше да си легне в леглото.

Тя забеляза, че е отслабнал — очните му ябълки бяха се показали и костта към ухото леко изпъкваше. Бузите увисваха и образуваха под челюстите първите торбички, които засилиха рисовидния израз на лицето му, а сивите му очи сякаш бяха станали по-силни, разводнени и безжизнени.

Тя се държеше с него внимателно, беше готова да му угажда както преди, дори проявяваше голяма загриженост към здравето му. Нощем си мислеше: „Той е отпаднал много, пък аз съм толкова щастливо.“ Обземаше я мъка, упрекваше се, че го мами, че понякога дори желаете смъртта му, и това я ужасяваше. Искаше той да бъде добре, както на нея й беше добре. По-рано имаше минути, когато го мразеше, сега го желаете. Всяка вечер го чакаше да пристигне с файтона и в началото на нейните срещи с пленника това очакване беше особено нетърпеливо и тревожно. Той трябваше да си дойде, тя да успокои своята съвест, да се убеди, че всичко е в ред, че нищо не я заплашва, че и той, и тя са добре, слава богу.

Няколко дни той не забелязваше нейното внимание, после то почна да го дразни. Беше от тия мъже, които обичат да се глезят, но не могат да търпят да ги третират като деца. Това необикновено внимание започна да обижда сприхавата му и своенравна природа.

— Странно, ти много се подмладяваш — каза той една вечер през време на вечерята. — И някак си променена. Дори походката ти е друга.

Тя срещна острия му, втрещен поглед, в който се четеше укор, недоверие и страх.

— Лошо ли е? Или ти може би искаш да остарея скоро?

Той сведе очи към блюдото.

— Не, но се учудвам. Изменила си се. Дори когато беше млада, не беше такава... весела. Впрочем не си много млада. Какво си въобразяваш? Наближаваш четиридесет.

Тя го погледна злобно, усети, че го намрази с цялата си душа, но не отвърна нищо.

Както всякога, след вечерята останаха на трема. Тя бе седнала към дъното, той пред нея в платнения стол. Косата му леко лъщеше под светлината на газената лампа. Двамата мълчаха. Той си мислеше за нещо, тя се опитваше да не го мрази и загледана в хоризонта, където една светла ивица издаваше скрития зад хълма град, мислеше за своя любим. Утре пак щеше да го види, щеше да лежи в неговите обятия и сладостно да се топи в тях. Какво от това, че съпругът ѝ се измъчва, че остарява, че иска и тя да бъде като него? Не беше ли му отдала целия си живот? Не ѝ остават много години до старостта, до тая старост, която той желае. Какво може да направи тя за него повече от това, освен да се грижи за здравето му? Не биваше да се упреква. За какво? За щастието, което бе познала? ... Отсега нататък знаеше кое колко струва и не можеше да се откаже от правото си, дори и самият бог да застанеше срещу нея...

Усещаше, че се изпълва със самоувереност. Не, тя няма да се спре пред нищо. Когато войната свърши, ще тръгне подир човека, когото обича, без да се колебае...

Неусетно беше започнала да мечтае, вслушана в засилващото се скърцане на щурците, в лекия шепот на вечерника из клоните на ореха, загледана в отежалото от звезди небе, тъмносиньо, почти черно, но леко и бездънно от звездната светлина. Не забелядваше, че полковникът беше се обърнал и я наблюдаваше със съсредоточен и удивен поглед, мъчейки се да прочете мислите ѝ. Беше изненадан от израза на лицето ѝ, от изписаната по него горда самоувереност. Това лице беше безкрайно отдалечено от него и там се четеше мечтателно блаженство.

Тя чу думите, които я стреснаха:

— За какво мислиш?

Погледна го с крайчеца на окото си, без да се обърне.

— За нищо.

— Не, беше се замислила и умът ти бе далеч оттук. Кажи ми гоу защо криеш?

Гласът му бе настойчиво сърдит и тая настойчивост, която изявяваше неговото съпружеско право, я раздразни.

— Мисля за старостта — отвърна тя насмешливо.

— За коя старост, за моята ли?

— Не, за моята.

Той я изгледа изпод гъстите си вежди.

— Твоята старост все още е далеч. Можеш да поживееш още малко безгрижно.

— Безгрижно?! С тебе не съм живяла безгрижно — каза тя ядно.

— Тъй ли? — Той се изви от стола и я стрелна с поглед.

Тя остана спокойна, загледана пред себе си.

— Какво искаш да кажеш?

Тя се обърна и го погледна. В погледа ѝ нямаше нито сянка смущение.

Очите ѝ гледаха дръзко и зад привидното им спокойствие се четеше готовност за всичко. В един миг той поглед го срази, той отпусна рамене, но в следната секунда самочувствието му се върна:

— Късно го казваш, трябваше по-рано... Прихваналото те е нещо...

Тя забеляза, че ординарецът стои на пейката и подслушва. Дали той омразен човек не бе загатнал на мъжа ѝ за ботушите?

Стана и влезе в колибата. Там я посрещнаха тишината и мракът, които я отблъснаха. Поиска ѝ се да излезе навън да се разходи, да остане сама с мислите си, по-далеч от съпруга си, който я дебнеше. Наметна плещите си с един шал, мълчаливо и бързо мина през трема и тръгна по пътеката към лозето. Полковникът я изгледа учудено.

Вървеше бавно, като се вслушваше зад себе си. Край нея се тъмнееха лозите в гъстите правилни редици, над тях като черни облаци се надвесваха дърветата. Под слабата звездна светлина пътеката се белееше напред и се губеше нагоре, към вилата на учителя, където един фенер осветяваше асмата в двора. Елисавета видя семейството да вечеря, чу разговора и дрънченето на приборите.

Тя се отклони от пътеката, тръгна през черничевата гора и се озова до липата.

Под дървото се белееше вестник, останал от през деня, когато двамата бяха тук. Тя го взе и го смачка на топка и ръката ѝ усети вътре няколко трохи и една кост от печеното месо, което бе донесла. После седна на същото място, където бяха стояли днес, и погали омачканата трева. Ръката ѝ усети сухата лъскава твърдост и това усещане я накара да изтръпне. Цялото ѝ същество приемаше смътните очертания на предметите край липата, стръкчетата трева, околните черничеви дървета, всяка педя земя от мястото, дето винаги беше щастлива. В паметта ѝ изникнаха едни след друг спомените — думите, които си разменяха. Днес беше му загатнала готовността си да го последва и бе видяла щастливото изражение на лицето му. Той бе хванал двете ѝ ръце и в радостен порив ѝ беше описал насмешливо бъдещия им живот.

Един вик я накара да се стресне.

— Лизаа! — викаше мъжът ѝ. В гласа му личеше сърдита загриженост.

Тя не се обади и той отново я повика, той път вече обезпокоено, с високи нотки в крайната гласна. Тя стана и тръгна към колибата, докато той продължаваше да я вика и неговият глас идваше насреща ѝ. Той я изпълни с нервност, със страх пред предстоящото и пред тайната ѝ. Елисавета се обади и чу гласа му съвсем наблизо.

— Къде си? — питаше той. — Къде си, че не те виждам?

Черниците му пречеха да я забележи. Не го виждаше и тя.

— Тук съм, ето тук съм — каза тя.

Двамата се търсеха като слепци в тъмнината. Стана ѝ страшно от това

блуждаене из мрака. Тя излезе от дърветата, спря се в ливадата и каза ласкаво:

— Тук съм, Михаиле, ела насам.

— Къде ходиш, Лиза, защо не се обаждаше?

Тя го видя изведнъж пред себе си да израства из мрака.

— Исках да се разходя.

— Човек не може да разбере какво става с тебе. Много се докачаш — каза той с тон, който показваше, че търси помирение и е готов да моли за него.

Тя не отговори и той продължи със същия оплакващ се глас:

— Какво удоволствие изпитваш да скитах из тъмнината? Сърдиш се от нищо и никакво. Може би аз те оскърбих, ала нали ти казвам, станала си особена.

И той я хвана подръка.

— Да не говорим за това — предложи тя.

— Все пак ти ми обясни...

— Какво?

— Е, тая промяна с тебе... Защо си се затворила, защо си се отчуждила?

— Тъй ти се струва.

— Не, аз не се лъжа. Има нещо, което криеш — настоя той.

— Ти си се променил! Станал си нетърпим, мълчиш и гледаш изкриво. Аз съм си същата.

— Хм — каза той, като пристъпваше тежко и накуцваше с ранения си крак, — ти не си същата. Ти си отчуждена от мене. Това виждам ясно... Пък аз не мога да бъда весел, когато работите не отиват към добър край. Кой знае какво ще стане наесен. Едва крепим фронта...

Тя не чу следващите думи, защото в главата ѝ се появи мисълта: „Да, наесен... наесен кой знае какво ще стане, когато той си тръгне“ — и пак я обзе страх пред предстоящото. За миг ѝ се стори, че не ще има сили, че пак ще остане тук, със своя съпруг, който сега я държеше за ръката. Сърцето ѝ се сви от лошо предчувствие. То я разтревожи и помрачи вратата ѝ.

— Да вървим по-бързо — настоя тя. — Не ми е добре.

— Настинала си — отговори той и продължи да изказва опасенията и догадките си за изхода на войната, но тя не разбираше думите му. Искаше да отиде по-скоро в колибата, да легне, да мисли и да прогони това предчувствие, което свиваше сърцето ѝ.

Когато си легнаха, тя остана дълго време будна, със затворени очи. Не искаше да гледа мрачната стая с ниския таван, да чува пухтенето на мъжа си, безнадеждния и молящ стон на шурците, като че вечно щеше да живее така, между тия каменни стени, всред пустош и самота. Спомени от брачния ѝ живот разкъсано изникваха в паметта ѝ. Тя се озова мислено в къщата си в града, която не бе виждала цял месец. Всичко това я притегляше към себе си с цялото ѝ минало, с всичко, натрупано през нейния живот. За да заглуши съмненията, Елисавета помисли за пленника. Само неговият образ я изтръгваше от безкрайната зависимост на миналото.

„Колко съм малодушна — каза си тя, преди да заспи. — Тежко ми е, защото в себе си вече се разделям с миналото...“

Август бе към края, но горещите дни следваха еднообразни, прилични един на друг. Само безросните сутрини бяха по-студени, като че смъртна хладина обхващаше земята. Над лозето прелитаха авлиги и техните слънчевоблестящи пера горяха като огън в бистрата светлина на утрото. В колибата ясно се усещаше студенината на камъка, миризмата на вар и на карбол се изостряше, лозето бе оголяло и в пазвите на пожълтелите лози се синееше гроздето.

Епидемията в града достигна разгара си и настроението на полковника бе все така лошо. Той си идваше гневен, преглеждаше вестниците и с отвращение ги хвърляше. Малиновото правителство, на което се разчиташе, че ще заздравя положението, с нищо не се различаваше от това на Радославов. Офицери, дошли от македонския фронт, бяха му описали безнадеждното състояние на одрипялата и гладната войска, засилващия се неприятел, който след майската офанзива бе заел изгодни позиции на Яребична и оттам се готвеше да нанесе решителен удар. В тия критически дни германското командване продължаваше да изтегля и последните тежки батареи, както и малките немски части, без да се смущава от неизпълнената военна конвенция, а чрез кондоминиума ограбваше Добруджа. Германски и австрийски влакове, пълни с храни, преминаваха безпрепятствено западната граница на страната, докато българският народ и неговата войска гладуваха. В тила корупцията и спекулата бяха достигнали нечувани размери, страшната скъпотия обиждаше дори офицерите, които можеха да купят с едномесечната си заплата само десет макари конци или една тенекия газ. В това време правителствените вестници се пълнеха с патриотични статии и позиви, министрите даваха успокоителни изявления и надежди за мир, а главната квартира тайно подготвяше офанзива с изтощените войници, които боси трябваше да атакуват застите от неприятеля височини.

Полковникът не искаше да допусне поражението и душата му се бореше с отчаянието и злобата. От това постоянно състояние ставаше по-суров и по-жесток. Ненавистта му към сърбите достигна своя пароксизъм и той не можеше да гледа спокойно пленниците, когато в измъчените им лица прочетеше надеждата и злорадството, че краят е вече близо. Между тях дисциплината бе отпаднала, режимът бе съвсем разхалтен, тъй като самите часовои започнаха да се държат нехайно и меко.

Той не ги жалеше. Те трябваше да работят и да се чувствуват роби до последния момент, докато българската армия все още стоеше на фронта непобедена. Намираше им работа по складовете, по разбитите пътища, по още неразчистените от земетресението сгради из града, из чиито прашни улици те се движеха като мъртъвци, излезли от гробовете.

Неговото отношение към гражданите се промени. Беше видял митинга, свикан за протест срещу кондоминиума, на който митинг побелели мъже

плачеха като деца — тъй дълбоко бяха оскърбени достойнството и гордостта на народа, бе изпитал същите чувства, същата мъка, скръб и гняв, но когато в края на митинга една жена от Варуша бе събрала малка тълпа от гладни съседки и бе хвърлила камъни в прозорците на кметството, той се изплаши, че може да се вдигне бунт. Заповяда да арестуват жените, които плачеха и проклинаха, когато войниците ги блъскаха из коридорите на комендантството, и написа заплашителна заповед към населението. Няколко дни след това постовете от железопътния мост хванаха някакъв скитник, който се беше опитал да постави на моста бомба. От тоя ден подозрителността и недоверието на полковника се изостриха. И ведно с растящия страх сприхавостта му достигна крайния си предел.

На всичко отгоре мародерствата в лозята зачестиха, изгладнелият народ ставаше по-дързък, по-крадлив и по-безогледен към всяка собственост — и една нощ от лозето обраха две лози. Ординарецът пръв видя скъсания цинков тел, но не посмя да каже на полковника, докато последният сам не забележа кражбата. Полковникът се разяри и още същия ден донесе от града една ловджийска пушка.

— Ще стреляш по всеки, който влезе в лозето — заповяда му той, когато му предаваше пушката. — Аз отговарям.

Отново войникът започна да ношува в лозето под една от прасковите, където си беше построил нар.

Само Елисавета оставаше равнодушна към всичко това. Тя следеше събитията по своему — ревниво четеше вестниците, внимателно изслушваше новините от съпруга си и се мъчеше да схване истинското положение на фронта. Денят, в който животът ѝ щеше да се промени, приближаваше. В това съдбоносно очакване ѝ се струваше, че не живее освен в часовете на нейните срещи, когато решението ѝ придобиваше пълната си увереност. Тогава вярата ѝ се повдигаше, самочувствието ѝ се връщаше. Но понякога пленникът не идваше и тя ставаше нервна, неуверена и угнетена. В такива дни миналото отново придобиваше власт над нея, душата ѝ се раздираше от двете противоречиви същества и тая вътрешна борба я разкъсваше, особено привечер, когато нейният копнеж ставаше неудържимо силен. Тя прекарваше нощта будна, разтревожена от хиляди мисли, от всякакви догадки и съмнения, задушавана от нарастващата мъка, която едва сподавяше в себе си.

През следващите дни пленникът не се вести. Напразно тя го чакаше под дървото, напразно се вслушваше да чуе познатото подсвирване, уговорения знак, че той е наблизо. Околността мълчеше, в глухата знойност на следобеда се чуваше само бръмченето на насекомите, край нея нямаше никого освен собствената ѝ сянка, която я следваше неуклонно.

Елисавета отиваше до зида и оттам поглеждаше прашния път — празен и пуст в тия часове.

Желанието да го види придобиваше безумна и нетърпима властност, тя обикаляше из черничевата горичка с надежда, че той ще се появи, макар че времето за тяхната среща бе отминало, отиваше до колибата, после пак се връщаше към липата. През тия пет дни посещаваше всяка вечер семейството на учителя, чиято вила бе до самия път. Сядаше под асмата и неспокойните ѝ очи чакаха прибирането на пленниците в лагера. Тоя поток от изпити лица я замайваше, но тя ги забравяше тутакси, защото очите ѝ диреха само едно лице. После се връщаше в колибата сломена, разсеяна и мрачна, а след вечерята стоеше на пейката и мълчаливо гледаше луната, която изгаряше насреща ѝ.

Казваше си, че трябва да бъде търпелива. Може би Обретенович беше изпратен на работа в града? Може би французкият майор бе толкова зле, че той не можеше да го напусне през деня? Оставаше ѝ да чака и да търси начин да узнае какво се е случило. Най-вече я безпокоеше мисълта, че може да се е разболял от тая ужасна епидемия, която вземаше най-много жертви тъкмо между пленниците. Тая мисъл я караше да става от пейката и да се разхожда към лозето, където никой не можеше да забележи нейното вълнение.

На следващия ден тя отиде в града без определен план, разчитайки на случая да узнае нещо. Мина из познатите улици, между напечените къщи и усети миризмите, които бяха изпълнили града. Търново изглеждаше като посипано с тебешир — един обезлюден град, неметен и непочистван. Пресъхналите чугунени чешми напомняха коленичили бабички, плътно притворените врати ѝ обръщаха гърбове, редките минувачи я поглеждаха уморено и жално. Тук-там се виждаха некролози и черни крепове и да висят по вратите, а из училищните дворове и по площадите играеха полуголи деца.

Тя стигна в дома си, изморена от горещината и от обилната светлина, без да срещне познати. Когато отвори входната врата, водеща в преддверието с цветни стъкла, лъхна я миризма на върбици, на застоял въздух и на прах. Полутъмните стаи с плътно спуснати завеси я приеха гостоприемно с хладината си. Къщата продължаваше да живее своя живот. Тя сякаш я канеше да остане тук, припомняйки ѝ миналите дни. Елисавета мина през стаите, отвори няколко чекмеджета, прегледа гардероба и побърза да излезе. Беше почувствала отново развоението в душата си и съмнението, че никога не ще има сили да напусне тоя дом.

Тя се озова на Марно поле и там видя умиращите волове, току-що докарани от фронта. Те се белееха отдалеч, като същински гробища от бял камък. Налягали един до друг, някои агонизираха с изпънати напред шии и крака, други чакаха смъртта със замислени и кротки очи. Равнодушни вече към всичко, те не издаваха нито един звук, но тяхното мълчание бе по-ужасяващо от всякакъв рев.

Между тях сновяха старци, жени и деца, дошли от селата да се простят със своите верни и неуморни работници, които бяха гладували и теглили тежките коли по каменливите и стръмни пътища на Македония до последния момент, когато преуморените им тела са отказали да вършат повече това. С тежки, навъсени лица и със стиснати устни се шураха между тях селяните и когато някой от тях познаеше своя Сивчо или Белчо, чуваше се пронизлив

женски плач, който нареждаше като на мъртвец и високо кълнеше виновниците за това.

Никой не пазеше тия пресилени животни, никой не се грижеше за тях. На стопаните им беше съобщено да дойдат да си ги приберат. И те си отиваха само с кожата на вола или пък го натоварваха умиращ на колата и го откарваха вкъщи.

Елисавета мина наблизо, развълнувана от зрелището. Напразно търсеше да види пленници по копите. Край тях нямаше никого освен часовоите, които мрачно пушеха в сенките на караулните будки. Беше принудена да напусне града, без да научи нещо, след като бе скитала край болницата, където среща един познат лекар. Тя го разпита предпазливо. Лекарят не ѝ каза нищо и тя си тръгна съкрушена.

Оставаше да провери в лагера. Реши да отиде там още на следващия ден, защото научи от съпруга си, че някои от пленниците ще бъдат преместени в други лагери.

11

В тая съдбоносна вечер учителят бе дошъл при полковника да моли за един лизгар, тъй като неговият беше се строшил през деня.

Той намери семейството на трема. Току-що бяха вечеряли. Върху застланата с бяла покривка маса бяха сложени куп книжа, които полковникът преглужсаше с пенсне на носа. Жена му, седнала на другия край на масата, редеше карти под светлия кръг на газената лампа. Двамата изглеждаха загрижени, всеки погълнат в своите занимания.

Полковникът се показва услужлив, обаче не го задържа, дори не се сети да му предложи стол, докато ординарецът търсеше сечивото. Учителят си отиде малко окърбен.

Когато се прибра във вилата, часът беше девет. Септемврийският месец, издигнат високо, изливаше сребриста светлина. Пътекката се белееше и се виждаше надалеч, телът в лозето тук-там лъщеше. Насрещните хълмове, огрени от луната, светеха съ своите бели като тебешир вили.

Той свари жена си под асмата. Двете деца дремеха — едното върху масата, другото в скута на майка си. Бяха изгасили фенера, да икономисат още малко от газа, понеже тя бе голям рядкост по онова време.

— Много бързо се върна — забеляза жена му.

— Полковникът няма навик да задържа гостите си — каза той.

— Елисавета не те ли покани?

— Не. Тя бе много заета със себе си: редеше картите.

Той подръпна острата си брадичка и по стар навик започна да я дъвче.

— Днес беше много загрижена. Върна се от града и не се отби, макар че я поканих. Не си ли забелязал, че всеки ден скита из черничевата гора? Какво прави там?

— Кой знае — каза той с такъв тон, който показваше, че все още не може

да забрави оскърблението и че не му се иска да говори нито за полковника, нито за жена му.

Тя заведе децата да си легнат и той остана сам, загледан далеч пред себе си. Каква чудна тишина лежеше над земята. Чувахе се всеки звук, всяко шумолене из тревата, където скачаха щурците. Лъчезарното небе сияеше чисто и ласкаво, сенките на дърветата стояха неподвижни и леки, самотно се белееше пътят зад вилата, а чучелото в лозето на полковника напомняше разпятие.

Той си припомни, че утре трябва да отиде с магаренцето за вода, след това да изкорени една изсъхнала вишна, да прескочи до града. После мисълта му се пренесе към Елисавета. Защо тая вечер тя бе тъй загрижена? Кимна му с глава, но не го заговори, наведена над картите. Сигурно гадаеше. Какво правеше наистина в горичката всеки ден? Беше я виждал два пъти, а веднъж му се стори, че не беше сама. Той я познаваше като спокойна жена, а напоследък тя изглеждаше нервна и разтревожена.

Откъм зида изтрака съборен камък. Учителят трепна и се обърна, но не видя нищо. Два бряста хвърляха сенките си там, тъй че зидът оставаше в тъмнина. Той стана от стола да огледа по-далеч и долови друг шум. Като че някой вървеше по пътеката. Стори му се, че видя една сянка да се промъква зад гъстите редици колове, чиито върхове лъщяха като копия под лунната светлина.

В такава нощ, светла като ден, мъчно можеше да се допусне, че ще дойдат крадци.

Той остана прав, скрит в сянката на асмата, като продължаваше да се вслушва напрегнато. Зад него в стъклата на вилата се оглеждаше месецът, стените сякаш бяха огрени от слънце, една дреха на децата се тъмнееше върху перилата на стълбата.

Нищо не се чуваше. Тишаната бе застанала още по-пълна, небето — по-сияещо. Тънка брилянтна ивица опасваше зенита.

Изведнъж видя, че през ливадата премина човек. Той се придвижваше безшумно, приведен, използвайки сенките на дюлите, където пасеше конят. Учителят го загуби от погледа си в следващия миг. Сигурно крадецът се беше вмъкнал в лозето на полковника. Дойде му наум да извика, за да предотврати кражбата, но си спомни, че в лозето спеше ординарецът, който сигурно щеше да го хване. Нямаше смисъл да вика и реши да почака, обзет от любопитство и от силно желание крадецът да бъде заловен.

Чу се тихо подсвирване. Съвсем тихичко се повтори мотив на някаква мелодия. Тя прозвуча меко, зовящо и завърши с дълго легато. Изсвирването напомняше птича песничка, но тъй майсторски и точно бе то, че учуди учителя. Цяла минута не се чуваше нищо. После подсвирването отново се чу, вече за трети път, но сега по-бавно, по-високо и по-отчетливо, с настойчиво подчертана нотка. В същото време учителят чу дрезгавия глас на ординареца и видя червения пламък на изстрела. Гърмът изпълни тихата нощ и с него се слякъс, задавен вик, който замлъкна в свисъка на оловото...

На учителя се стори, че блиснаха в лицето му нещо горещо и парливо. Той се дръпна назад, за да се запази от дробинките, които изчаткаха по сухите

колове на лозето.

Един ужасен глас отвърна от колибата на полковника. Някой тичаше по пътеката. После полковникът извика жена си и закрепя нещо на ординареца. Висок женски писък заглуши дрезгавия глас на войника. Нощта се изпълни с говор, трескаво възбуден и неразбран, с плач и ридания и всички кучета от насрещните вили отговориха с цял водопад от лай.

Настръхнал, учителят изтича към вилата, като усещаше по тялото си да пробягват тръпки. Той беше от тия малодушни хорица, които благоразумно отбягват всякакви произшествия. Жена му, събудена от изстрела и от виковете, излезе навън. Тя видя, че Елисавета се бори с мъжа си, който се опитваше да я отведе в колибата...

* * *

Сутринта учителят нерешително слезе по пътеката. От колибата на полковника не идваше нито звук. Не се виждаше и димът, който се появяваше там всяка сутрин.

Той надникна в лозето и забеляза убития, паднал възник, с отхвърлена назад глава. Кракът му, обути с ботуши, бяха изровили сухата пръст. Сигурно беше агонизирал продължително. Учителят погледна младото мургаво лице и позна пленника, когото бяха хванали в лозето...

Той остана няколко минути неподвижен, уловил замислено козята си брадичка, после бавно се упътил към колибата. Тя беше затворена. На трема стоеше масата, на нея картите така, както Елисавета ги бе наредила преди убийството, лампата и една чинийка, изцапана със сладко. До нея се виждаше пенснето на полковника.

Учителят поиска да се върне, учуден, че след всичко това полковникът и жена му още спят, но отведнъж почувствува, че някой го наблюдава. Той се обърна и видя ординареца да лежи на пейката, изтегнат с целия си ръст, подпрял глава на едната си ръка. Лицето му беше подпухнало и застаряло, като лице на скопец.

— Спят ли? — попита учителят, като посочи към вратата.

Ординарецът направи неопределен жест със свободната си ръка.

— Няма ги — каза той. — Нощес отидоха в града.

Учителят кимна с глава. Войникът продължаваше да го гледа с мижавите си очи. Той преглътна някак неестествено, сякаш на гърлото му бе заседнало нещо, и добави:

— Господжата се застреля към четири часа с револвера на господин полковника. Откарахме я с файтон в града. Беше още жива...

В края на октомри окупационните войски на Франше д'Еспре влязоха в старата столица. Няколко сенегалски дружини начело с една негърска музика, с

тъпани и медни тръби, по които висяха шнулове с французки триколюр, маршируваха из улиците на Търново. Огромен негър, посинял от студа в своя синкав шинел, вървеше начело на музиката, чиято дива мелодия се блъскаше в смълчаните от страх къщи.

Прехвъркваше сняг. Първите редки снежинки падаха върху замръзналата земя. Градът бе изтръпнал и ням. По тротоарите се тълпяха граждани с мрачни и плахи лица. На Марно поле се появиха палатките на французите. Картечни отделения от алжирци с жълти тесни лица пристигнаха със своите катъри в бивака. Приготвените набързо походни кухни запушиха; цели кофи с картофи се пържеха в газени тенекии, наполовина изпълнени с кокосово масло. И една нескончаема олелия от най-различни диалекти и езици се понесе под сивото ноемврийско небе.

По фурните нямаше хляб. Гражданите гладуваха. Жените се бояха да излязат на улицата, понеже там биваха нападани и изнасилвани от негрите. В училищата се настаняха победителите. Французкото знаме се вееше пред една хубава къща на главната улица, където пазеха часовои с дълги като саби ножове.

Бедняците от Варуша първи се сближиха с победителите. Те крадяха от чувалите рошкови, с които французите хранеха катърите си, и не се гнусяха да ядат конско месо, сготвено със зеле. Гладните хлапета задигаха каквото им падне — кокосово масло, фурми, бял хляб, тютюн, въжета, платница. От своя страна жълтите и негрите нападаха слугините и бижутерите, тълпяха се пред публичния дом и се биеха помежду си. Те останаха до средата на лятото.

Полковникът бе уволнен и посочен за военнопръстѣпник, но не беше съден. Правителството на Стамболийски не предаде нито един от българските офицери на съюзнишките съдилища. Обеднял и страшно застарял, той заживя затворен в своята къща. Напуснатото и тревясало лозе бе изкоренено, полусрутената колиба — оставена на произвола на съдбата.

— Той не смееше да идва вече тук — завърши старият учител, — но не искаше и да продаде имота. Сега имотът е наследствен. Полковникът почина внезапно преди две години от сърдечен удар.

Той посочи ореха, който се надвисваше над колибата, сякаш я закриляше. Хралупата му зееше като паст. Дървото бе престаряло.

— Някой ден вятърът ще го превие и ще го хвърли върху керемидите — каза учителят. — Тогава колибата ще бъде унищожена. Никой не се грижи за нея. Впрочем тя не заслужава никаква грижа.

Той махна с ръка и ние се върнахме назад мълчаливо, всеки със своите мисли, отправени към отминалите години, които не бяха по-малко тревожни от сегашните.

* * *